

AZ „ÖRMÉNY MUZEUM“ TÖRTÉNETE.

Néhány erős akaratu, önzetlen ember szellemileg kezdet fogott és ime megvalósult szabad magyar földön egy keleti ábránd: *a világ egyetlen nyilvános örmény muzeuma*. Történeti előzményeinek és fejlődésének főbb mozzanatait az alábbi vázlatos krónika örökíti meg.

A Magyar Néprajzi Társaságnak 1889-ben *Herrmann Antal* dr. európai hírű etnografus úttörő kezdeményezésére történt megalakítása volt Magyarországon a néprajzi tudományos, társadalmi és muzeumalapító mozgalmak legelső komoly kiinduló pontja.

Az egész országra kiterjedt lelkes agitáció Szamosújvárt is hullámokat vetett, melynek földkezésében az érdem egy előadásé, melyet ugyancsak az említett tudós tanár itt 1891-ben tartott és amely az örmény néphagyományok ápolásáról és a népiesség szellemi és tárgyi anyagának az összegyűjtéséről szólt.

A *Szongott* Kristóf által 1887-ben Szamosújvárt alapított és megindított „Armenia“ folyóirat már bő anyagot nyújtott egy ilyen akció sikeréhez.

Hajdan az örmény püspökség, majd a szamosújvári örm. kath. egyház volt a fő megőrzőhely, az azilum.

A magyar tudományos armenisztikának legkiválóbb képviselője *Lukácsi* Kristóf szamosújvári örm. plébános volt. Az általa alapított örmény fiúárva-ház arra van hivatva, hogy főtartsa az örmény szellemet és nyelvet a következő nemzedékekben is. Ujabb armenistáink úgyszólván mind az ő tanítványai voltak és az ő nyomdokain haladtak. Ujabbán egyesek, mint *Gábrus* Zachar és *Szongott* Kristóf voltak úgyszólván önkéntelenül az első gyűjtők, míg *Govrik* J. Gergely dr. és társai az örmény egyházi és világi kincsek leírásával is érlelték a mozgalmat.

1895-ben *Merza* Gyula az említett hatások alatt az „Armenia“-ban megjelent néprajzi vonatkozású cikksorozatában egyenesen fölveti névszerint is *egy örmény etnografiai muzeum* eszméjét. 1900-ban az Erdélyi Kárpát-Egyesület kolozsvári néprajzi muzeumának szervezésénél *Merza* Gyula a külföldi mechtáristák részvételével kecsgetve örmény szobát tervez. Végre 1904. októberében *Herrmann* Antal *Bárány* Lukács szamosújvári örm. kath. plébános támogatásával Kolozsvárra viszi ezen egyháznak régi himzéseit, s ezeknek az EKE-muzeumban való kiállítása nyomosan felkelti az érdeklődők figyelmét.

1904-ben jelent meg *Szongott* Kristófnak „A magyarországi örmények etnográfiaja“ című nagybecsű könyve, mely mű a minden nemes örmény eszméért rajongó és küzdő *Merza* Gyulának egy évvel előbbi, pápai kitüntetésben is részesült „Örmény kereszt“ cím alatt ismert tanulmányával együtt döntő hatással volt az „Örmény Muzeum“ megalakítására. Hiszen az előbbi mű tárta fel a maga valóságában az örmény etnikum szellemi és tárgyi kincseit, az *örmény kereszt* fölfedezésével pedig annak jegyében nyert örmény szimbolumot az eszme. Eközben *Herrmann* Antal dr. egyenesen „Örmény Muzeum-Egyesület“ alakítására indít mozgalmat. Tulajdonképpen ebben a melegágyban kelt ki az Örmény Muzeum magvetése.

Herrmann a legalkalmasabb időben lép a cselekvés terére, majd megindul vele az élén a hangulatkeltő hirlapi akció, melyben dr. *Govrik* mechtárista mellett (Erzsébetváros), ki a keleti örmény világot látta el tudósításokkal, *Merza* Gyulát, *Bányai* Elemér dr.-t és *László* Márton dr.-t

is elismerés illeti. Erre kezdődik a bucsujárás, értekezés, gyűlésezés Szamosújvárt.

1904. okt. 23-án volt ugyanott az első nagyobb nyilvános értekeztet a főgimnázium tornatermében, hol Herrmann fejtette ki a muzeum eszméjét és Tódorfi polgármester, Bárány plébános, Szongott és Merza hozzászólása után szervező-bizottságot küldöttek ki. Ennek hírére adományozta *Mály* dr. (Kolozsvár) az *első tárgyat* az Örmény Muzeum számára, egy örmény keresztelő kelengye képében.

A szervező-bizottság Szongott elnöklete alatt és lakásán a gyűlések egész sorozatában, melyeknek Herrmann volt a lelke, tudomást vett a pénzbeli és tárgyi adományokról, terjesztette az eszmét, mikkel szemben azonban a mozgalom ellenzői sem nyugodtak, tehát a hírlapi támadások ellen is védekezni kellett. Bárány a szamosújvári örmény egyháznak Kolozsvárt kiállított mintegy 40 darab varottasát, a történeti nevezetességű palástgallérokat (vágász), a dr. Verzár püspöki jelvényeit az Örmény Muzeumba letéteményezi. Ennek buzdító eredményeként Meskó Miklós kereskedő régi örmény zsoltáros könyvet és egy kulturtörténeti becsü szikraerőt acél pipaszurkálóval ajándékozott; Szongott Józsefa tanítónő pedig egy 200 éves menyasszonyi ruharészletet, mely utóbbi időben keresztelő lepelként szolgált. Ugyancsak ő annak idején egy saját készítésű remek kályhaellenzőt is kilátásba helyezett. Miskgián János egy 1305-beli, 1000 koronára becsült örm. kézirati kodexet ajánlott fel örm. stílű szép festett képekkel. Tódorfi Lukácsné értékes színes kézi rajzot, Kapatán Márton képeket, Szongott Kristóf pedig egész becses házi gyűjteményét, kéziratait és gazdag könyvtárát szekrényestől az „Örmény Muzeum“ oltárára hozták önkéntes áldozatul. Mártonfi Lajos igazgató egy tipikus árnyképet ajándékozván, kijelentette, hogy a régi örmény kath. gimnázium könyv-, térkép- és képgyűjteménye örm. vonatkozású részének a közoktatási minisztertől leendő kérelmezésénél az ügyet hathatósan támogatni fogja. Dr. *Gopcsa* László (Budapest) egy örmény felírású hamutartót és egy örmény készítésű keleti ébenfa-botot adott a muzeumnak.

Az érdeklődés rohamos lendületet vesz; dr. Mály a klasszikus műveltségű orvos nyílt levélben üdvözli Herrmann Antalt, ki az alakuló közgyűlés előkészítésében nagy tevékenységet fejt ki. Eközben 1904. okt. 27-én Merza Gyula távirata útján megérkezik „Világosító-Szt-Gergely tiszteletére“ az első ezer koronás alapítvány egy névtelen adakozótól; föllángol a lelkesedés és a rendes tagok egész sora jelentkezik. Herrmann, ki a kolozsvári egyetemen a néprajz docense, kezdi bejárni az ország örmény lakta vidékeit, előadásokat tart, hírlapi közleményeket bocsát ki a szélrózsa minden irányában s ime, az eredmény nem marad el, mert az illetékes tényezők és komoly szaklapok tárgyilagos és elfogulatlan rokonszenvvel fogadják az új kulturális mozgalmat.

Az „Armenia“ csak úgy ontja a muzeumra vonatkozó terveket, véleményeket és indítványokat versben és prózában egyaránt. E folyóiratban az eredeti és átvett muzeumi közleményeknek a terjedelme már is mintegy 250 oldalra terjed.

1905. febr. 19-én szárnyra kél a hír, hogy a tudós József kir. herceg Herrmann közbenjárására 200 korona melléklésével az „Örmény Muzeum“ alapító tagjai sorába lépett. Ujabb lángra lobban az érdeklődés: *Göög* Joáchim örm. kath. plébános (Gyergyó-Szt-Miklós) 8 drb. igen becses örmény egyházi tárgyat küld; a szervező-bizottság pedig febr. 19-én d. u. 3 órára Szamosújvárra az alakuló közgyűlést összehívja.

A következők bocsátották ki a meghívót u. m. Bárány Lukács plébános, Dr. Mártonfi Lajos áll. főgimn. igazgató, Dr. Gopcsa Jakab orvos, Merza Gyula az „Erdély“ szerkesztője, Dr. Herrmann Antal tanár és szerkesztő, Szongott Kristóf b. elnök, az „Armenia“ szerkesztője, Dr. László Márton ügyvéd, a „Szamosújvári Közöny“ szerkesztője, Tódorfi Lukács polgármester, Papp Gusztáv dr. v. tanácsos.

A városház nagytermében élénk részvétel mellett mondották ki egyhangulag az „Örmény Muzeum-Egyesület“ megalapítását. A jelenlévők s az írásban csatlakozók mintegy 200-an, a testületek és intézetek képviselőik útján üdvözlik a mozgalmat.

Szongott korelnöklete alatt a jegyzőkönyvet vezette dr. *Papp Gusztáv*, hitelesítőül kiküldettek dr. *László Márton* és *Merza Gyula*.

Elnöki megnyitó után *Miskgián*, a római pápai egyetem volt tanára a keleti testvérek nevében és a párisi „Pánászér” szerkesztősége részéről klasszikus örmény nyelven köszönti a közgyűlést, mit *Herrmann* élénk éljenzések közt magyarul is tolmácsolt.

Kovács Géza főtitkár az E. K. E., *Bárány János* a m.-vásárhelyi örmények, *Merza* a kolozsvári Szt.-Gergely-alap kezelősége nevében, *Herrmann dr. Szamosi* egyet. tanár, az Erd. Muz. Egl. alelnöke részéről üdvözlük a közgyűlést.

A Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége, *Molnár Viktor* államtitkár, *Theodorovics József* lemergi örm. kath. érsek, dr. *Thorun Tádé* mecht. főapát (Bécs), a Magyar Néprajzi Társaság, dr. *Hátzuni Vártán* theol. tanár (Konstantinápoly), dr. *Jádigián Fülöp* a velencei Murát-Rafael-féle örm. akadémia igazgatója *Gürekián* érsek-főapát nevében, az E. K. E., *Szvacšina Géza* polgármester (Kolozsvár), dr. *Szongott* városi tiszti főorvos (Bécs), dr. *Réthy László* a M. N. Muzeum öre, *Dániel László* ny. főispán (Kanak), *Kabdebó* főispán (Temesvár), *Fejér* alispán (Csikszereda), dr. *Gopcsa* és *Mártonfy* min. tan., *László L.* (N.-Iklód), és *Zakariás* dr. (Brassó) orsz. képviselők, dr. *Patrubány*, dr. *Kosulány Ignác* és *Tamás* egyet. tanárok, dr. *Turcsa* főörzsorvos, *Voith* Gergely kir. tan. (Dés), továbbá a bobdai *Gyertyánffyak*, beodrai *Karátsonyiak*, a rétháti *Kövérek*, erzsébetvárosi *Lengyelek*, a *Simayak*, *Issekutzok*, *Szenkovitsok*, *Csikyek*, *Gajzágók* stb. és az ország minden részében lakó és itt föl nem sorolható egyének üdvözlő levelei, táviratai és csatlakozó nyilatkozatai árasztották el az elnöki asztalt. *Herrmann*, mint a szerv. biz. előadója remek beszédben vázolta a hazai és keleti örmény elem szellemi és anyagi kincseinek egy muzeumban való megőrkítésének rendkívüli fontosságát, majd élénk helyeslések közt olvasta fel az üdvözleteket.

Merza előterjesztésére elfogadták az alapszabályokat, mire megválasztották a tisztikart. Ime a névsor: Elnök:

Dániel László ny. főispán, Sz.-Ujvárszabad kir. város orsz. képviselője. *Alelnökök*: (ügyvivő) *Tódorfi* Lukács Sz.-Ujvár polgármestere; *Gopcsa* László miniszteri osztálytanácsos (Bpest), *Issekutz* Győző dr. ügyvéd, orsz. képviselő (Erzsébetváros), *Mártonfi* Lajos dr. gimn. igazgató (Sz.-Ujvár), *Merza* Gyula az „Erdély” szerkesztője (Kolozsvár), *Tüzes* Karácson, kir. közjegyző (Dés). Titkár: dr. *Papp* Gusztáv városi tanácsos; jegyző és könyvtárőr: *Kapatán* Márton örm. kath. lelkész; pénztáros: *Moldován* Simon vár. pénztáros; ellenőr: dr. *Gopcsa* Jakab orvos; ügyész: dr. *László* Márton ügyvéd; számvizsgálók: *Kopár* Kristóf bankigazgató és *Zabulik* László várm. főügyész (Kolozsvár). — A Múzeum felügyelő bizottságának elnöke: *Bárány* Lukács kanonok, főesperes, plébános; muz. igazgató: *Szongott* Kristóf, ny. tanár, az »Armenia« szerkesztője; muz. örök: *Bányai* Elemér dr. hirlapíró, *Józsa* János tanár, *Ornstein* József ny. örnagy, *Orosz* Endre igazgató, *Temesváry* János dr. tanár. Tiszt. muz. igazgatói címmel tüntették ki *Herrmann* Antal dr.-t, kit a fölsvillanyzott jelenlévők meleg óvációval ünnepeltek. 80 tagból alakították meg a választmányt, melynek az alapszabályok értelmében az összes Magyarországon lakó örm. kath. lelkészek hivatalból tiszt. tagjai. *Tódorfi* megköszönve a bizalmat bezárta a gyűlést. Lelkes hangulatban oszlottak szét a jelenlévők s mindenfelé röpitette a hazai és külföldi sajtó a nagy horderejű kulturmozgalom hírét.

Ennek hatása alatt *Faraó* Simon örm. kath. esperes (Szépvíz) 200 koronával alapító taggá lesz. *Korbuly* Bogdán (Kolozsvár) szintén belépett az alapítók sorába abból az alkalomból, hogy az Ö. M. E. tiszt. alelnökké választotta, neje szül. *Bogdánffy* Margit pedig V.-Szt.-Gergelynek egy ereklyéjét ajánlotta fel a múzeumnak. *Duha* Kristóf vár. tanácsos közbenjárására özv. *Csipkés* Benedekné *Korbuly* Mária szép keresztelő ruhát ajándékozott.

Herrmann tanár 1905. husvétján az orientalistáknak Algirban tartott nemzetközi kongresszusára az Örmény Múzeumra vonatkozó előadást küldött be, melyet ott nagy elismerés mellett olvastak fel.

Orosz Endre közvetítésével egy régi örm. kelengyés

láda került az Örmény Múzeum birtokába; *Duha* Teréz burnót-szelencét és üveg poharat adott; *Görög* pléb. és *Szongott* tárgyi adományaik fejében az alapítók sorába felvételnek; *Tüzes* Karácson is alapítványt tesz; *Bogdánffy* Mihály (Kolozsvár) két örm. tárgyú képet ad; *Karátsonyi* Andor (Beodra) a tiszt. alelnök-éget azzal köszöni meg, hogy 1000 kor. alapítványt tesz; *Karátsonyi* Jenő gróf v. b. t. t. pedig 500 koronát adományoz. A tiszteletbeli állásokat szép levél kíséretében elfogadták a következők, u. m. a t. elnökséget *Lukács* László ny. pénzügyminiszter, *Dániel* Ernő báró ny. keresk. miniszter, *Lukács* György ny. kultuszminiszter Budapestről; a t. tagságot dr. *Mály* István orvos és *Simay* Gergely ny. törv. elnök Kolozsvárról.

Dániel László elnökké választása emlékére a családjában apáról fiura szálló, nagy történeti értékű *Verzár*-féle örm. püspöki keresztet adományozta. A tisztikar többi tagjai és a választmány is készséggel állottak a reményteljes intézmény szolgálatába, sőt lassanként az ellenfelek is megtérnek és érdeklődni kezd minden szakember e szamosújvári kulturális alkotás iránt. Minden rendszeres gyűjtés nélkül is az adományok egyre érkeznek. *Esztegár* Tódor ny. tanító egy diótörőt és egy koppantót ad, *Szongott* Kristófné *Bárány* Veronika (*Bárány* Bogdán volt vár. pénztáros leánya) szintén egy szép régi koppantót tartójával és egy éjjeli lámpát ajándékoz a múzeumnak.

Merza Gyula az örmény levelek és kéziratok gyűjtésére hívja fel a közfigyelmet; Szamosújvár városa kilátásba helyezi, hogy közel 100 ezer örmény okmányból álló régi levéltárát múzeumi letétként megőrzés végett a múzeumra bizza. Személyes külföldi tapasztalataik révén előbb Herrmann, majd Bárány és Merza cikksorozatai keltenek visszhangot a bécsi Mechtárístáknak Szamosújvárra való áttelepedéséről.

Az Örmény Múzeum 1100 korona állami segélyt kap; Szamosújvár város tanácsa a régi örm. kath. gimnázium emeletén két szobát a gyűjtemények elhelyezésére átenged, miközben Papp Gusztáv dr. v. tanácsos a tört. vonatkozású épület homlokzatát szépen restauráltatta. A Szamosújvár határában lévő római kasztellum tudomá-

nyos fölásátását a muzeumok országos főfelügyelősége jóváhagyásával az Ö. M. E. elhatározza. Időközben Herrmann Brassóban, a Szilágyságban, majd Máramarosban és másutt az örmény családoknál látogatást tesz s az érdeklődés fokozására mindent elkövet. Értékes örmény vonatkozású tárgyakra bukkan, melyek a muzeum számára nyilvántartatnak. Megindítja a tárgyalásokat a szolnok-dobokamegyei muzeumnak a vármegye számára revindikálása s az Örmény Muzeum keretébe bocsátása érdekében.

Az „Örmény Muzeum“ otthona.

nyelven köszöni meg a figyelmet és a herceget Szamosújvár és a muzeum meglátogatására kéri fel. Ebből az alkalomból fölmerül egy tanulmányút terve a keleti örmények közé, tárgygyűjtés, összeköttetések szerzése és propaganda céljából.

1905. augusztus havában a német és bécsi antropológiai társaságok Salzburgban tartott közgyűlésére Herrmann

Bárány János Marosvásárhelyről, Merza Gyula Kolozsvárról örmény könyveket. Papp Miklós Apahidáról 8 darab örmény kéziratot, egy rézszelencét és egy virágos kis poharat ajándékoznak. Gorove László országgyűlési képviselő (Gatája) választmányi taggá választását 50 koronával viszonzza; Argutinszky-Dolgorokff B. örmény hg. (Szt-Pétervár) Merza utján a könyvtár gyarapítására szintén 50 koronát bocsát rendelkezésre rokonszenvének kifejezése mellett. Az Ö. M. E. örmény

az Örmény Muzeu mról ujjabb tanulmányt irt, melyet ott nagy tetszéssel fogadtak.

Az Országos Főfelügyelőség alapszabály-minta kíséretében a fölterjesztett tervezet kibővítését javasolja az örmény vonatkozású pontok teljes épségben hagyása mellett. Ugy a muzeum felügyelő bizottsága, valamint az e célra egybehívott közgyűlés Merza Gyula előterjesztésére a javaslatához hozzájárul. A római kasztrum ásatását 1905. okt. 2-án kezdték meg Szamosújvár határában

Herrmann lendületes megnyitó beszédjével. A szépen haladó ásatás Orosz Endre és Ornstein

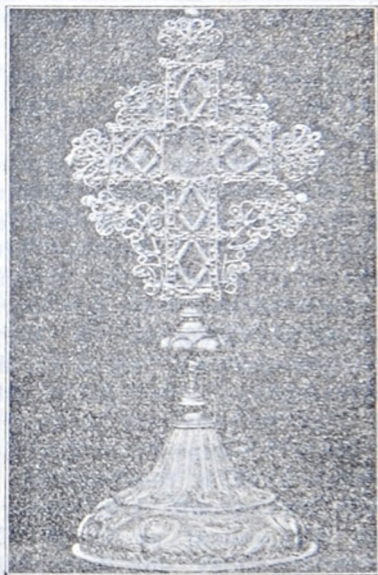
József vezetésével az egész város általános érdeklődése közt sok felszínre került régiséggel gazdagítja a muzeumot.

A másnemű ajándékozások egyre folynak; Gajzágó Ferenc tábl. bíró egy régi asztalt, Florián Jakab egy ostyasütőt, Ányegdsi Gérgely egy däláuzi alá való porcelán-lapot, egy fali-diszt és

egy selyem-varrottast, Papp Miklós egy „ara votivá“-t (fogadalmi oltár) küldenek. Herrmann

személyes megkeresésére nov. 10-én kelt fenkölt levelében gr. Majláth erd. püspök lép az Ö. M. alapító tagjai közzé.

A kolozsvári örm. kiállítás nagy erkölcsi sikerrel záródott be, minek csattanós bizonyságául Lengyel Márton honv. százados az ott kiállított, 1000 koronára becsült örmény menyasszonyi szoknyát (selyem himzésekkal) a muzeumnak adományozza, az örmény templomi varottasokat pedig a Magyar Nemzeti Muzeum tanulmányozás

Verzereszkul keresztje.

céljából Budapestre kéreti. Karácson Márton m.-vásárhelyi apát-plébános, tisztt. alelnökké választása öröme alapító tagnak jelentkezik.

Kopatz Lukács (Gyergyó-Szt-Miklós) egy régi kardot és egy Mária-képet küld. A szamosújvári pallóst és egyéb a városházán lévő örmény emléktárgyakat Tódorfi polgármester az Örmény Múzeumnak kilátásba helyezi, ugyszintén Bárány kanonok a plébániai festményeket, az örm. templom oratoriumaiban heverő szent szobrokat, domború műveket és még több használaton kívül helyezett ott őrizett régi egyházi tárgyat.

A galaci örm. gregoriánus lelkész is a múzeumnak ígérte dr. Duha Dávid ujvidéki örm. pléb. kamarás utján egyházának összes kiadványait. Lukács Antal (Arad) egy pénztartó erszényt küld. 1906-ban Moldován Simon ujévi ajándékol a szamosújvári Főtemplom híres Rubens-képének egy Szongott Jakab által festett másolatát jelenti be; Simay Gergely két füzetet, Tüzes Jenőné 5 drb. örmény betűs ezüst-kanalat, dr. Gajzágó Ernő szolgabíró egy pénztartó bőrtüszőt és egy Novák-cimerrel ellátott pecsétnyomót ajándékoztak. Ifj. Simay János adománya egy fényképcsoportozat, Turcsa Lukácsné egy üvegbe helyezett műkésztmény; özv. Nagy Istvánné Jeremiás Borbála egy régi bársonnyal diszitett szép női gallért és egy ezüstözött fémkupást bocsát rendelkezésre. Egész Kolozsvár társadalmának a részvételével 1906. febr. 10-én lélekemelő mozzanatok közt megy végbe a Mály-jubileum, mely alkalommal az Ö. M. E.-től is ünnepelt jubiléus kijelentette, hogy ugy diplomáját, valamint a kartársaitól kapott ezüst-plakettát, ugyszintén összes emléktárgyait annak idején az Örmény Múzeumban óhajtja elhelyezni. Ugyancsak ujságcikkelyekből álló érdekes emlékkönyveire, valamint egy történelmi becsü megyfa-pipaszárra nézve is (értéke 200 korona) hasonló nyilatkozatot tett.

1906. augusztus 7-én dr. Herrmann a porosz-sziléziai Görllitzben gyűlésező német antropologusok előtt szabad előadásban ismertette a hazai örményeket, az Örmény Múzeum alapítása iránt megindult mozgalmat és ez intézmény jelentőségét. A tárgyak egyre érkeznek: Bárány L.

adott egy Rubens-féle képmásolatot, egy régi szucsávai örm. kodexet, az „Armenia“ jóformán kifogyott első évfolyamait kötve, egyéb füzeteket, egy Lukácsi-képet és a régi örm. kath. algimn. két pecsétnyomóját. Fáraó Simontól egy fűszertartó érkezik, Drágomán Tódor örm. kath. lelkésztől két örmény egyházi könyv. Majd dr. Simay János 17 drb. könyvvel, Merza Gyula egy igen ritka örm. folklore tartalmu füzetkével, atyja hagyatékából egy domboru nyomásu nagy száraz cégbélyegzővel, Isakovicz örm. érseknek és Lukács miniszternek nagyalaku (az illetőktől nyert) fényképeivel gyarapítják a gyűjteményt.

1906. végével Herrman a délvidéki örmény kastélyokat keresi fel, meglátogatván az Ö. M. E. nagynevű elnökét, szamosújvár-németi Dániel Lászlót kanaki otthonában és reményekkel telve tér haza. A múlt év utolján is szép ajándékokkal gazdagodott a muzeum. Görög pleb. egy fölötté érdekes V.-Szt-Gergely-képet, özv. Placsintár Dávidné Ábrahám Polixéna egy régi ezüst koppantót tálcával, egy mozaik-képes régi családi burnótszelencét és régi családi ezüst diszgombokat küldött férje hagyatékából.

Herrmann Antal egy nagyobb éremgyűjteménnyel és örmény érdekű könyvekkel, Gajzágó volt orsz. képviselő egy keleti himzésű piros bársony pipatokkal, özv. Gajzágó Manóné Placsintár Sarolta egy férje tulajdonában volt dus éremgyűjteménnyel, Szongott Nina (Beszterce) egy 1714-beli régi képpel és szüleinek völegényi, illetőleg menyasszonyi egyes ruhadarabjaival rótták le kegyeletüket szeretteik emlékének megörökítésére.

Özv. *Patrubán* Mártonné, *Anyegdsi* Gergely, *Schönfeld* Kálmánné, *Tüzes* Jenőné, *Kapatán* Márton, *Novák* Veronika, *Ornstein* József, *Esztegár* Tivadar, *Merza* Gyula, *Bárány* Mártonné, *Szongott* Kristóf újabb adományai a jelen füzet borítékán vannak kimutatva.

Dr. Papp Gusztáv az Ö. M. E. titkára 1906. végén tett külföldi útjában Szt-Lázár szigetén is megfordult, hol a mechtárista érsek-főapátnak pártfogásába ajánlotta az Örmény Muzeumot, mit az érsek a nyomda kiadványainak a megküldésével készséggel meg is ígért. Időközben rendre elkészültek a megrendelt muzeumi szekrények, lassanként

a régi örmény gimnázium egész emelete az Örmény Múzeum birtokába kerül s a harmadik szobát az 1907. évi januári közgyűlésen Szamosújvár képviselőtestülete átadni rendelte, valamint régebben 100 koronát a legszükségesebb első berendezésre költségül megszavazott.

Január 24-én reggeli 6 órakor elterjed a gyászhir, hogy Szongott Kristóf múzeumi igazgató, a lánglelkű tözs-gyökeres örmény, a legnagyobb magyar armenista hirtelen meghalt anélkül, hogy szíve legforróbb vágját, az Örmény Múzeum küszöbön álló megnyitását megerhette volna.

Megdöbbenve ült össze tanácskozára Bárány Lukács elnöke alatt az Örmény Múzeum felügyelő-bizottsága. Külön gyászjelentéssel és koszorúval adtak kifejezést a mély gyásznak és testületileg kísérték hű társukat örök nyugalomra. Az a meghatóan magasztos gyászbeszéd, melyet a Szongott ravatalánál legmeghittebb barátja Herrmann Antal dr. tartott, hihetóleg végkép az Örmény Múzeum javára billentette a szamosújvári közhangulatot. Az „Armenia“ folyóiratnak hivatalos lapként leendő fentartását az Ö. M. E. kimondotta, azt saját kiadásában küldi a tagoknak illetményül, szerkesztését pedig Herrmann dr. tisztb. múzeumi igazgatóra és dr. Papp G. titkára ruházta. A múzeum igazgatásával is ők bizattak meg. Március 15-én, egy hazafias dátumhoz kötve jelent meg az „Armenia“ „Szongott füzete“, melylyel az új szerkesztőség beköszöntött. Az Örmény Múzeum megnyitása folyó évi V.-Szent-Gergely napját követő napra (junius 16.) van tervbe véve, mikorra a könyvtárszoba dr. Mály indítványára Szongott-szoba néven örök időkre fogja hirdetni egy még végső rendeletében is kedvenc alkotásáért rajongó ember fajszeretét.

A sorok közül kisugárzott mintegy utolsót lobbanva a diadalmas öröm, amikor az „Armenia“ augusztusi füzetében a szerkesztő maga nagy későre jelenthette, hogy az alapszabályok megerősítve leérkeztek.

Az 1906. szeptemberi szám hozta az Örmény Múzeum-Egyesület alapszabályait egész terjedelemben, melyre a m. kir. belügyminiszteri jóváhagyó záradék 1906. márc. 12-iki keltezéssel van rávezetve.

Ezzel az intézmény hivatalosan életbelépett, miért is ide iktatjuk a *statutum* örmény vonatkozású szakaszait, amint alább következnek u. m.:

1. §. Az egyesület címe: „Örmény Múzeum-Egyesület“. Székhelye: Szamosújvár. Ügynyelve: magyar. Pecsétje: *az ugynevezett örmény keresztnek és az örmény tudományosság kigyófejes jelképének motívumaiból összeállított jelvény*, a következő felirattal: Örmény Múzeum-Egyesület, Szamosújvár, 1904.

2. §. Az egyesület célja a hazai örménység összes emlékeinek, valamint a külföldi örményekre vonatkozó tárgyakkal és irodalmi emlékeknek összegyűjtése, önálló múzeumban való felállítása, megőrzése és ismertetése; továbbá az örmény hagyomány és közérzet ápolása, a hazafias műveltségnek a hazai örmények között való terjesztése.

4. §. Az Örmény Múzeum feladata a hazai és külföldi örmény nyelvű és vonatkozású könyveknek, térképeknek és iratoknak, örmény egyházi felszereléseknek és az örmény élet összes tárgyainak eredetiben vagy másolatban, vétel vagy ajándék, örökös vagy ideiglenes letétemény útján való összegyűjtése és felállítása.

5. §. *Az Örmény Múzeum gyűjteményei a szamosújvári örm. kath. egyház, illetőleg az ottan felállítandó örm. püspökség elidegeníthetetlen tulajdonát képezik.*

40. §. A múzeum örmény vonatkozású anyaga három osztályra oszlik; ezek a következők: a) a könyvtár és levéltár; b) régiségtár és néprajzi gyűjtemény; c) szépművészeti gyűjtemény.

44. §. Az egyesület hivatalos közlönye az „Armenia“ című Szamosújvárt megjelenő magyar-örmény szemle és az ennek mellékletül szükségenkénti időközökben és terjedelemben örmény és nyugati nyelveken szerkesztendő *múzeumi értesítő*.

52. §. *Feloszlás esetén az egyesület minden vagyona a szamosújvári örm. kath. egyházra, illetőleg az ottan felállítandó örmény püspökségre száll, mely azt kizárólag múzeuma fentartására fordíthatja.*

Tagilletmény az „Armenia“ folyóirat. Örökös alapító tagsági díj ezer kor.; alapító tagsági díj 200 k. (vagy ennyi

értékű tárgy); a rendes tagsági díj *évi 10 k.*; pártoló tagsági díj bármily pénz- vagy tárgybeli adomány.

Az Örmény Múzeum jelenleg az 1792-ben alapított és 1894-ben megszűnt városi algimnázium épületének emeletén van elhelyezve (képét l. a 104. lapon). Miután az intézet állami főgimnázium lett és 1906-ban nagy áldozattal emelt igen díszes új palotába költözött, a régi épület emeleti helyiségeit az ugyanazon telken levő örm. kath. elemi iskola tanítóinak tanácsterme, az iparos-tanulók rajztermei és a régi városi levéltár foglalták el. Szamosújvár város bőkezűségéből e szobák egyenkint az Örmény Múzeum céljaira engedettek át. Ez főképen Dr. Papp Gusztáv múzeum-egyesületi titkár, városi tanácsos érdeme; az ő avatott, tapintatos körültekintésének sikerült az említett használatok számára, a város megterhelése nélkül, más, jobbadán még célszerűbb helyiségeket szerezni, a levéltárt kivéve, mely egészen alkalmas helyen van és stilszerűen belehelyezkedik a múzeum keretébe.

Az emeletre vezető lépcsőt díszes rácsos vaskapu zárja el, melyet az Örmény Múzeum készíttetett. Az emelet tágas világos előcsarnoka alkalmas lesz lapidariumnak és egyéb nagyobb tárgyak felállítására; falain nagyobb terjedelmű képek függeszthetők fel. A lépcsőtől balra eső nagy utcai szobában van a városi levéltár. A mellette levő utcai szobában, e célra készíttetett és már beállított nagy üveg szekrényekbe kerülnek a nevezetes örmény egyházi himzések és a többi örmény tárgyak. A lépcsőtől jobbra eső teremben a szamosújvári római castellum ásatásának eredményei vannak elhelyezve. A negyedik, kisebb szoba könyvtáruul és irodául szolgál. A felsorolt helyiségeket már is elfoglalják a múzeumnak eddig inkább csak önkéntes felajánlás révén birtokába került tárgyai. A megnyitás után megindítandó rendszeres gyűjtésnek bizton várható gazdag eredményei csakhamar még jobban meg fogják tölteni. További perspektivákat nyújtanak: a tervezett armeniai expedicio, a Szamosújvár vidéke faunájának, florájának stb. idővel elengedhetetlen felgyűjtése és a szétdult szolnok-dobokavármegyei múzeum visszaállítása és alapszabályaink 2. és 4. §-a értelmében az Örmény Múzeum

kezelésébe való bocsátása. Megjegyezhető, hogy a múzeum szobái tiszták, tágasak, világosak (2—2 ablak) és tűz és betörés ellen lehetőleg biztosak. Az igen szolid épület teljesen jó karban van, falai szinte méternyi vastagok.

Végezetül meg kell még emlékeznünk néhai Szongott Kristófnak az örmény múzeumhoz való viszonyáról. Már említettük (108. l.), hogy Szongott hirtelen meghalt anélkül, hogy szíve legforróbb vágyát, az Örmény Múzeum küszöbön álló megnyitását megérte volna.

E megnyitást és ezzel Szongott nagylelkű nemes intencióinak akadálytalan érvényesülését különösen két körülmény késleltette: Az alapszabályok helybenhagyásának nagy késedelme és a helyi társadalmi viszonyok, melyekből hiányzott az az összhang, mely az ilyen szociális és közéleti akció és ünnepély sikeréhez megkívántatik.

Szongott Kristóf ideális buzgósággal és igaz magyar hazafisággal párosult faji ragaszkodással egész életét a hazai örménység ügyének szentelte. Lelkesedéssel és rajongással karolta fel az Örmény Múzeum eszméjét, melyből látnoki bizalommal remélte saját eszményeinek megtesteülését. Utolsó éveinek mintegy rögeszméje lett az Örmény Múzeum, melyen lázas tevékenységű fanatizmussal csüngött. Ennek akarta szentelni hátralevő életének egész erejét, erélyét és munkáját épügy, mint addigi fáradságának szerény anyagi eredményeit. Magzattalan lévén, az örmény múzeumot adoptálta. Tehette ezt annál is inkább, mert a hozzátartozókról már régebben bőkezűen gondoskodott. Teljes joggal, sőt maga iránti erkölcsi kötelességből szánhatta vagyonát az örmény múzeumnak, mely intézményt életműve megkoronázásának tekintette méltán és főképp tőle várta nevének megérdemelt megörökítését.

Szongott nagy buzgósággal vállalta el és töltötte be az Örmény Múzeum igazgatói tisztjét. Hogy a még hajléktalan múzeumnak legalább ideiglenes otthont szerezzen, kiépíttette háztelke hátulsó részét. Még életében való ajándékképpen falajánlotta saját örmény vonatkozású tárgyait, összes könyveit és kiadványait a szekrényekkel együtt.

Szongott és a múzeum vezetősége folyton sürgették a gimn. emelet átadását. Ha átadják, azonnal oda szállí-

tották volna a múzeum többi tárgyaival Szongott ajándékát is, amint ez halála után tényleg meg is történt.

Szongott több bizalmas barátjának többször kijelentette, hogy összes ingó és ingatlan vagyonát az örmény múzeumnak szánta. Ennek hivatalos és nyilvános bejelentését a múzeum ünnepélyes megnyitása alkalmára tüzték ki. Ha a feljebb érintett két ok nem késlelteti a megnyitást, ez már 1906 őszén megtörténhetett volna, s akkor a Szongott vagyona, haszonélvezetének fenntartása mellett, akadálytalanul a múzeum tulajdonába ment volna át.

A megnyitás elmaradt. Szongott Kristóf a roppant megerőltető szellemi munkától megviselve, hirtelen megbetegedett. Utolsó napjait is az örmény múzeum gondjai foglalták el. Mikor érezte, hogy életmécse kialudni készül, és nem volt ereje, hogy írásban tegye meg végső intézkedését, egészen világos öntudattal és teljes formaisággal szóbeli végrendeletet csinált négy tanu előtt. Világosan és határozottan az örmény múzeumnak hagyta összes vagyonát, bizonyos konkrét hagyományok leszámításával. Megkérdezte a jelenlevőket, hogy meg vannak-e elégedve a rendelkezéssel és az ígélés után erős átok alatt meghagyta az illetőknek, hogy tiszteletben tartsák utolsó akaratát. Ilyen értelemben intette Majláth püspök is az özvegyet fenkölt szellemű vigasztaló levelében.

Ezen alapon a múzeum vezetősége kötelességének tartotta, hogy — az özvegy érdekeit is méltányolva — megindítsa a törvényes eljárást Szongott végső akaratának érvényesítésére. Az örökhatározó intenciója köztudomású és kétségtelen. A tanuk lelkiismeretessége mellett a bíróság bölcs belátásától függ, hogy teljesüljön egy rajongó hazafi utolsó forró vágya, és ezzel biztos alapot nyerjen egyik legfontosabb hazai kulturintézményünk.

A RÉGI SZAMOSÚJVÁR EMLÉKEI.

Az erdélyi városok között, alapítási idejét tekintve, Szamosújvár egyike a legfiatalabbaknak s mégis tele van építészeti ódonságokkal. Szolnok-Doboka vármegye ama régi helyei közül, melyeknek a multban nevezetesebb historiai szerepük volt, Dés, Doboka és Bethlen még ma is fennállanak, Dés azonban átalakult merőben modern várossá még külsejében is, Bethlen és Doboka pedig nagyközségekké válván, elvesztették egykori jelentőségüket. Építészeti sajátságaikból bizony kevés hirmondó maradt fenn e helyeken s ha a Rákóci ház s rajta kívül egy-két, a református templom közelségében levő régebbi keletü épület nem állana, Dés régi származásának még kuriózum bizonyítékait is alig találhatnók. Szamosújvárt ebben a tekintetben másként áll a dolog. A folytonos építkezések ellenére a város házáinak nagyrészét ma is azok az épületek teszik, melyek a XVIII. század közepén vagy e század második felében és a tizenkilencedik elején épültek. Egyazon típus jellemzi nagyrészben e házak valamennyi példányait, de az is kétségtelen, hogy stílusuk, amennyiben erről szó lehet, nem valami speciális örmény építészeti sajátságot mutat, hanem az akkor divatozó általános erdélyi építkezések modorát, melyben lokális sajátságok csak a részleteknél jutottak kifejezésre. Ezek a részlet-eredetiségek, vagy ha jobban tetszik: helyi színezetü momentumok azonban jellemzően beszélnek a régi Szamosújvár építőinek vallásos szelleméről.

A háztető élén ugyanis majdnem mindeniknél a kereszt-jelvény látható, de ott volt még e kereszt vésett alakjában a kapuivet összekötő kötoldalékban, mely néha kocka, legöbbször azonban fordított csonka kup alakot viselt. Ezen a köillesztményen volt megjelölve rendszeren a ház tulajdonosának neve örmény vagy latin betűkkel, az építés befejezésének ideje és a tulajdonos cimere vagy egyéb jelvénye. A padlás homlokzatának közepén azonkívül sok esetben egy félív alakban boltozott üreg állott, hol a ház vagy a család védőszentjének szobra volt elhelyezve. Ilyen házak láthatók még ma is például az Alsó-közép-utcában (Keczely-féle ház), a Fő-téren

(Zöldfa-épület), a Felső-közép-utcában (Plébánia-lak és feljebb a volt tiszti étkező épülete) és ismét a főtéren (püspöki kápolna), de ezeken kívül meglehetősen azon házaknak a száma, melyeken a boltozott üreg ma már szobor nélkül található.

A házak födele általánosan zszindelylyel volt burkolva és az ugynevezett francia födelek voltak a gyakoribbak. Belső beosztására nézve általánosabb szokásul az olyan mód divatozott eme házakban, melyet örmény eredetűnek neveznek ugyan Szamosújvárt, de amelynek keleti jellege nincs bizonyítva. A három szobás lakásoknál közbül volt ugyanis a konyha, ettől jobbra vagy balra pedig (a ház fekvése szerint) következett az ebédlő és az ugynevezett „nappali“ egyik irányban, másik irányban viszont a dolgozó- vagy hálószoba. Maguk az épületek, továbbá az építés módja, a szobák nagysága és több helyen az udvari lakásrészeknek oszlopos folyosóval való beépítése mind arra vallanak, hogy jómódhoz szokott, vagyonos, kulturigényű emberek voltak e házak építői. Érdekes volna még azt tudni, vajon ez évszámmal jelzett s ma is fenálló házak a városépítés idejéből valók-e vagy pedig későbbi építkezések. Olyan értelemben kérjük ezt, hogy az 1700-ban kezdődő városépítésnek a ma is meglevő XVIII. századbeli épületek későbbi folytatásul tekintendők-e, vagy az akkor hevenyében készült házacskák újból való modernebb kiadásai gyanánt. Szóhagyományokat hallottunk ugyanis arról, hogy a városépítés idejében a sátorélet megszűnése után jobbra kis házacskák épültek s állítólag az olyan típusok lettek volna általánosak, minő volt a Felső-víz-utcában a mai leányárvaház helyén létezett Deák-féle ház és az ezzel majdnem szemközt levő Garabed-féle, ma Zeffler-ház. Ámde a szóhagyomány nem historiai bizonyosság is egyuttal, ennél fogva, ha meg is rögzítjük az aprópó ürügyéből, de nem követelünk számukra aktaszerű hitelességet. E vitás feltevések forszírozása helyett egyelőre érdemesebbnek tartottuk összejegyezni a régi Szamosújvár ama házainak feliratait, melyek helyenként még megállapíthatók vagy olvashatók.

Utcáról-utcára járva jegyeztük őket össze, ebben a

rendben adjuk tehát közlésüket is. Ahol a felírás vagy az évjelzés olvashatatlan volt, külön megjelöljük, hogy akit majd ez a kérdés valamely szempontból érdekelni fog, módja legyen az adatok megállapítására. Az egyes felírások tehát így következnek:

Alsó-víz-utca :

7-ik számú ház :	(olvashatatlan.)
9-ik " "	(1840)
12-ik " "	(olvashatatlan.)
22-ik " "	(1847) többi olvashatatlan.
23-ik " "	(olvashatatlan.)
28-ik " "	

32, 37, 39 és 42 számú házak felírásai : olvashatatlanok.

Főtér :

3-ik számú ház : A Vil.-Szent-Gergely árvaház tulajdona, ugynevezett Zöldfa-épület. A boltozott üregben egy szentet ábrázoló alakkal, aki kezében palmaágot tart. A szobor talapzatán ez a felírás :

Edificari curavit Dominus Christophorus Groff et Consors Eius..... Daniel A. D. 1756. 1. Octobris.

5-ik számú ház :

6-ik számú ház : Placsintár Dávidné tulajdona, eredetileg Daniel-féle ház, a Daniel család cimérével, (T. D.) betűjellel, majd „1747 Theodorus Daniel“ felírással.

8-ik számú ház : Jelenleg püspöki kápolna „P. M. 1751“ felírással és a boltozott üregben Mária szoborral.

10-ik számú ház : Olvashatatlan.

Megemlítjük még a szintén főtéri Bogdánffy-féle házat, melynek vésetét és hosszabb örmény felírását az Armenia egyizben már közölte.

Felső-Víz-utca :

Özv. Floriánné-féle ház :

I IHS 7
6 K. S. 2

2-ik sz. ház : A Daniel család címerével 1777? évszámmal és félív alakú köoszlopzaton.

6-ik számú ház :

E † K
ANNO
1773.

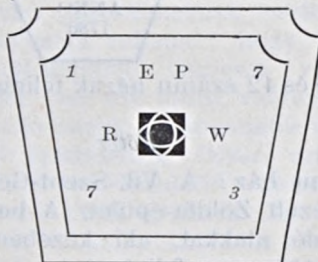
8-ik sz. ház : A Karátsonyi család nemesi címerével.

10-ik „ „ (Anno 1760.)

15-ik „ „ Régebben „Láncos ház“ néven volt ismeretes. A régi gimnáziumi épület, melynek emeletén az „Örmény Múzeum“ van elhelyezve a kapu fölött a Lászlóffy-család címerével.

18. sz. ház : (1809 felirattal, többi olvashatatlan.)

28. „ „

Emanuel Placsintár, Rebeka Werzár 1773. Dr. Gopcsa Jakab házába volt ezelőtt 2 évvel a kapuív közepén, most a ház teljes modernné alakítása után a főbejáró lépcsőjének udvarfelőli aljában van.

33-ik sz. ház : Olvashatatlan.

Institutum Karátsonyanum : „1800“ felirattal.

Felső-Közép-utca :

1. (1828.)

2. Ökörfejet ábrázoló diszszel.

4. 1755 (?)

7.

1844
L. M.

8. Plébániai lak: 1761, a boltozott üregben a Szent Háromság szobrával.

12. (1799.)

13. Felírás nélkül. *Gábrus Zachariás* egykori tanító-mester lakóháza.

16. Mária szoborral, felírás olvashatatlan.

22. Kopár Simon volt szamosújvári plébános lakóháza.

A templom alatt huzodó boltok egyikén, szemben a Schönfeld Kálmán lakóházával, 1765 évszám jelzés.

Felső-Posta-utca:

8. és 9. számú házak olvashatatlan felirással.

12. Olvashatatlan felirással, de érdekes freskóképpel, mely, amennyire kivehető, egy imádkozó alakot ábrázol.

18. *D. S. 1800* felirással.

19. Néhai Szongott Kristóf tulajdona volt. Olvashatatlan felirással, régi készítésű érdekes vasrácsos ablakokkal.

Hétkereszt-utca:

Járásbirósági épület: 1764, *I. C. B: NO* jelzéssel.

Postaépület: *T. J. 1749* felirással.

Alsó-Posta-utca:

1. sz. ház:

ՄՍԿՐՈՂ
LV. MO.
1768.

2. „ „ Polgármester háza, a Czárán-család címerével.

4. sz. ház:

IOAES
RACZ

6. „ „ a Czárán-család címerével, 1786 dátummal és Világosító-Szent-Gergely érdekes kivitelű kőszobrával, alatta ez a felírás:

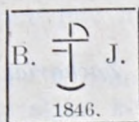
ST. GREGORIUS
ILLUMINATOR
ARMENORUM.

7. sz. ház:

H. J.
1817.

11. sz. ház (olvashatatlan.)

17. „ „

18. „ „ 1787 I. R. (Ioannes Racz?) jelzéssel, az ablakok fölött levő homlokzaton 1788 datummal.

25. sz. ház:

Felső-Közép-utca:

1. sz. ház: Olvashatatlan.

3. „ „

7. „ „

8. „ „ † ANNO 1767

11. „ „ 1762 L. S. jelzéssel és a boltozott üregben Szent Antal szobrával.

14. sz. ház: (Olvashatatlan.)

18. „ „ (Olvashatatlan.)

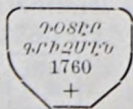
22. „ „ (Olvashatatlan.)

Alsó-Közép-utca:

2. (1814) évszámjelzéssel.

6. Karátsonyi ház, a Karátsonyi-család címerével, a belső termekben érdekes freskokkal.

8.

Belmező-utca :

Ábrahám-féle ház: bárányhoz hasonló állat-ábrázolattal. A 2, 16 és 26-ik számú házak felírásai olvashatatlanok.

*

Vannak ezeken kívül építészeti műemlékek és egykoru felírások Szamosújvár más épületein is (főtéri és Salamon-templomok, a főtéri templom falkerítése stb.), de azokat az „Armenia“ már régebben ismertette az orsz. fegyintézet ama historiai becsü emlékeivel egyetemben, melyek kellőképen renoválva ma is fenállanak. Érdekes, sőt szükséges volna még Szamosújvár helyrajzának pontos ismeretére nézve tudnunk ama változásokat, melyeken az egyes házak két század alatt keresztül mentek. Ki volt építtetőjük, kiknek jutottak e házak birtokukba, mi lett további sorsuk, mi tette nevezetessé őket és minő hagyományok fűződnek hozzájuk. Kétségkívül olyan feladat ez is, mely a kulturhistoria körébe vág s főképen a mi kulturhistoriánk ismerete szempontjából kívánatos. Ilyen értelemben tehát a fogalom igazi lényege szerint értelmezett ambicioknak is ösztönzést adhat, mert feladat ez is, melyet jól elvégezni, nemcsak kötelesség, hanem tisztesség is. *)

BÁNYAI ELEMÉR.

SZENT LÁZÁR SZIGETÉN.

A lagunák ringó habjaitól körülövezetten ott fekszik a maga méltóságteljességében, ciprus lombok között a tudomány szentelt hajléka és otthona, hirdelve a közlégőnek, hogy e hely elkülönítve a zajos és élvvágó világtól a tudomány és művészetek temploma.

* T. munkatársunk érdekes felszólalása nagyon időszerű. Most vannak rohamos alakulásban Szamosújvárt a birtok- és lakásviszonyok. A régi házakat lebontják vagy átalakítják. Ha ilyenkor valami felíratra vagy alakzatra találunk, juttassák azt az „Örmény Múzeum“-nak, hogy itt a multak szorványos emlékei, az ősök hagyományai megőriztessenek a tudomány és a kegyelet számára.

Szerkesztőség.

Kegyeletes érzelem fog el, midőn gondolánk a kolostor kapujához vezető márványlépcsőhöz ér. Lelki szemeink előtt látjuk megjelenni *Mechitar* dicsteljes alakját, amint az akkori kihalt szigeten megjelenve a világon szétszort örménység számára e Palladium megépítéséhez kezd.

Kétszázados emlékezettel lelki szemeink előtt lépünk a virágokkal ékesített előcsarnokba, mely a *béke és munka honának legszebb színterére vezet*. Egy pár lépéssel a kolostor négyszög alaku udvarára jutunk, mely bájos kertté van alakítva. A közepén minaretszerűleg emelkedik föl négy kifejlett ciprusfa, melyeket 1816-ban ültettek, s a mint a hagyomány mondja, Lord Byron költő e helyen az örmény nyelv tanulmányozásában eltöltött ideje emlékére adományozott a kolostornak. A ciprusfákon kívül a kicsiny, de igen kedves kertben pompás fák és gyönyörű növényzet diszlik: hatalmas magnoliák, illatozó olajfák, bengaliai rózsák és sötétzöld cédrusfák ékesítik ezt a kedves helyet. A kert növényzetének szépsége nem egy költői lelket ihletett meg. Így I. Lajos bajor király a kolostorról írt költeményében elragadtatásának következő versszakban ad kifejezést:

Elbájol a rózsák virulása,
Dúsan hajt az oleander-ág,
Kőrös-körül a délszaki tenger —
S mind ez olyan édes enyhet ad!

Különféle festményekkel diszitett lépcsőzet vezet föl az emeleten levő könyvtárteremhez. Az ion stílusban készült szekrényekben 30.000 kötetet meghaladó könyvgyűjtemény van elrendezve, melyek között igen sok ritka, régi és értékes kiadvány van. A XIX. század közepén igen jelentékenyen bővült a könyvtár III. Napoleon császár által a kolostornak évenként adományozott becses munkákkal.

Rendkívül értékes munka továbbá a II. Sándor orosz cár által ajándékozott Codex Sinaiticus, melyből annak idején korlátolt számú példány készült s csupán a világ leghíresebb könyvtárai között osztatott szét.

A különféle nevezetesegek között, melyeket a nagyobbik könyvtárterem föl tud mutatni, figyelmünket különösen leköti egy teljesen épségben megmaradt egyiptomi mumia.

Alig van valamelyik európai múzeumban ily pompásan conservált mumia. Ungarelli, egyike a legkiválóbb egyptologusoknak a mumian levő színes göngytakaróból és a hieroglifekből annak korát 3500 évben állapítja meg. Egy másik nevezetessége e teremnek a Buddha ritualét tartalmazó papyrus, mely egy mozgatható és mindkét oldalán üveglapokkal ellátott keretre van kifeszítve. Ezen a maga nemében legszebbnek mondható papyrus alapszíne vörös és arany ornamentikával gazdagon van ékesítve. Ugyanezen teremben még két igen szép tárgy van; az egyik XVI. Gergely pápának kararai márványból készült, tronoson ülő alakját ábrázolja; míg a másik XIII. Clemens pápának Lebrun által 1768-ban készített szobrát tünteti fel.

A nagy könyvtárteremből 3 levezető lépcsőfokon jutunk a kéziratok termébe, melynek falai és butorzata rendkívül izlésesen vannak díszítve. A bejáratnál szemben áll Mechtárnak Fabris lovag által 1883-ban készített mellszobra. A terem közepén egy igen szép kivitelű üvegszekrény van elhelyezve, melyben a legszebb és legértékesebb kéziratok vannak közszemlére kitéve. A gyűjtemény legrégebb tárgya egy a VIII. századból származó, gyönyörű initialékkal pergamentre írott örmény rituále. Egyike a legérdekesebb kéziratoknak a XIII. századból származó és Nagy-Sándor életrajzát tartalmazó képekkel díszített vászon.

Különösen megragadja figyelmünket Eusebius kronikája, melynek eredeti görög szövege elpusztulván, örmény fordításban őriztetett meg a világirodalom számára.

A nagy könyvtárterem mellett fekvő kisebb helyiségben van elhelyezve III. Napoleon életnagyságu arcképe, melynek keretére „Donné par l'Empereur“ szavak vésetek annak igazolására, hogy azzal a császár tüntette ki a congregatiót. A bejárat fölött függ Ajvazowsky örmény eredetű festő által készített s a nápolyi öböl viharzó tengerrel körülvett világító tornyát ábrázoló tájképe, melyet alkotója a kolostorban időzése alkalmával festett és emlékül hagyott a congregatióknak.

Az erkélyablak fölött, mely előtt pompás granátalmafa áll, függ Lord Byron arcképe görög jelmezben.

A falakon körös-körül nagy üveges szekrények szolgálják a különféle muzeális tárgyak megőrzésére: Az egyiptomi, etrusiai és örmény régiségeken kívül chinai, japán és más távoli országokból származó curiositások vannak szép sorrendben és szakszerűleg elhelyezve. Az itt elhelyezett tárgyak közül különösen említésre méltó egy kicsiny keleti agátból faragott, Madonnát ábrázoló relief, melynek hátlapjára örmény felirat s 1156 évszám van vésvé. Ezen örmény művésztől származó nagybecsű ereklyét Örményország egykori fővárosa Áni romjai között találták.

A kolostor udvarát körülvevő barátságos, nyitott árkádok alatt vezet az út a templomhoz. Ezt a gothikus épületet Mechitar emeltette egy a VI. század előtti időből származó templom romjai fölé. A templom bejáratánál levő atriumban két siremlék van elhelyezve; az egyikben Zuchola Constantin, az utolsó kórházigazgató (a mechitaristák megtelepülése előtti időből) nyugszik, míg a másik fehér márványból készítve Raphael Sándor a velencei Raphael-collegium alapítójának emlékét őrzi.

A templom magában nem nyújt valami különös látványosságot, de egyszerűsége, tisztasága és néma csöndje által a csodálatra méltó velencei St. Marco, St. Giovanni e Paolo, Madonna della Salute stb. megtekintése után igen kellemesen hat. A templom sekrestyéjében őriztetnek azon egyházi felszerelések és oltárdiszek, melyek a congregatio alapítójának ideje óta a Mindenható tiszteletére készítették.

A templomból kijöve az árkádokon át a refektóriumba jutunk. Ez igen szép nagy terem, melyben a szerzet tagjai közösen étkeznek, s amelynek falát Novelli olasz festőművésznek az utolsó vacsorát ábrázoló képe díszíti.

A kolostor kapuja közelében van a congregatio világhírű nyomdája. Ezen a maga nemében párját ritkító műintézet termékei nagy tiszteletet és becsülést szereztek a mechitaristáknak.

A congregatio csupán örmény eredetű ifjakat vesz föl kebelébe, kik közül azoknak, kik tanulmányaik elvégzése

után az összes vizsgáikat sikerrel állották meg, kitüntetésül doctori címet adományoz. A doctori (vartabed) címet csak alapos tanulás után lehet elnyerni s a főapát csupán azon esetben ruházza a szerzet fiatal tagjaira, ha több évi előkészület után hajlandóknak ígérkeznek valamelyik hit-terítő állás elfoglalására

A kolostorépületet minden oldalról virágos és gyümölcsös kert foglalja igen kedves keretbe, melynek északeleti kiugrása bástyaszerűleg van kiképezve, melyen ünnepnapokon az Abdul-Medjid által ajándékozott, félholddal diszitett zászlót tüzik ki annak jeléül, hogy a szerzet tagjai a Törökbirodalom alattvalói.

A kertnek pompás gondozása nem csupán gazdasági érzéket árul el, hanem még inkább a flora szeretetéhez hajló izlést. A legutóbbi időben csillagdát is emeltettek e helyre, melyen pompás telescop van elhelyezve. A kilátás ezen emelkedettebb helyről valóban elragadó: a távolban az Alpok részben örök hóval borított ormai; a közelben Velence, az uszó város számtalan templom-tornyával, sugárzó kopuláival, márvány palotáival, remek Piazzetájával és élénk rakpartjával; itt a termékeny Lidó, amott a munkás Murano és a bájos S. Helena; délkeleten ellenben a sötétkék hullámos Adria határolják a horizontot.

A kolostor kijáratánál levő teremben vannak elhelyezve a nyomda újabb kiadványai, melyek közül különösen szent Nerszesz imájá 33 nyelven, vonja magára, mint tipografiai ritkasság a figyelmünket.

A könyvtárhelyiségben elhelyezett vendégkönyv igen értékes autographok egész sorozatát rejti magában. Több uralkodó, herceg, államférfiú és tudós irták belé nevüket, sőt gyakran szellemes mondásaikat vagy költeményeiket.

*

Mielőtt a tudományok és művészetek ezen a világ-örménység büszkeségét képező hajlékának búcsút mondtam volna, a hazai örménység hódolatteljes üdvözlét óhajtottam tolmácsolni a congregatio jelenlegi érsek-főapátjának. Fölkerestem tehát a kolostor kertjében ép ez időben rendes sétáját végző főpapot, ki szeretetteljes melegséggel fogadott s élénken érdeklődött a hazai örménység

iránt. Helyzetünkről való tájékozottságának igazolására rámutatott arra, miszerint sajnos a magyar-örménység kivesszendőben van s különösen az ifjabb nemzedék ma már nem ápolja a hagyományokat sem nyelvben sem szokásokban. Fölhívta figyelmemet arra, hogy legfőbb ideje volna e téren tenni valamit a közöny ellensúlyozására. Mire siettem kijelenteni, hogy van ez időszerint az örménységnek egy kis csoportja, mely minden tőle telhetőt megtesz a hagyományok és faji jelleg istápolása érdekében. Legujabban az „Örmény Múzeum-Egyesület“-et alapítottuk meg, mely legszebb emléke lesz hazafias szellemben munkálkodó fajunknak. Kijelentésemről örömmel vett tudomást és ígéretet tett arra nézve, hogy a múzeum megnyitása alkalmával a congregatio sem fog késni ugy szellemi, mint anyagi támogatásával ügyünk pártolásában közreműködni. Távozásomkor áldását és szeretetteljes üdvözlét küldte a távolban élő fajrokonainak.

A legszebb benyomásokkal távoztam e helyről, magammal vive azon embereknek emlékét és becsülését, kik fáradhatatlanul munkálkodnak a Mindenható dicsőítésén, nemzetük emelésén és nemesítésén. Mert valóban azok, a kik Isten tiszteletére és az emberiség jóléte érdekében munkálkodnak, megérdemlik elismerését és dicséretét mindazoknak, kik a földi érdekeken kívül magasabb életcélokat is tudnak becsülni.

Dr. Papp Gusztáv.

SZONGOTT KRISTÓF UTOLSÓ MŰVÉRŐL.

Szongott Kristóf utolsó nagy munkáját „A magyarok eredete és őslaka“ megküldötte köz- és tudományos életünk több jelesének. Ezek mind nagy elismeréssel és köszönettel fogadták ez érdekes munkát. A sok elismerő nyilatkozat közül közlünk itt néhányat, mint cipruslombot a nagy halott sirjára.

Budapest, 1907. évi január hó 6-án.

Igen tisztelt Tanár Úr!

„A magyarok eredete és őslaka“ czimű igen érdekes művének részemről történt megküldése által tanusított szives figyelméért fogadja őszinte köszönetemet. Hazafias üdvözléttel: *Kossuth*.

Budapest, 1906. dec. hó 29.

„A magyarok eredete és őslaka“ című, — és Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak felajánlott munkáját Ő Excellentiája köszönettel vette, és magánkönyvtárában el fogja helyezni. A miniszter meghagyásából:

Náray Szabó,
miniszteri tanácsos, elnöki titkár.

Budapest, 1906. deczember 30.

Nagyságos Szerkesztő Úr!

Fogadja Nagyságod nagybecsű figyelméért, melylyel „A magyarok eredete és őslaka“ című érdekes munkáját könyvtáram részére megküldeni szives volt, őszinte köszönetemet.

Kiváló tisztelettel: *Darányi.*

Berzeviczy Albert a m. tud. akadémia elnöke őszinte köszönetet mond nagybecsű munkája szives megküldéseért.

Mélyen tisztelt Tanár Úr! Most, hogy a nekem ajánlott munkát élvezettel áttanulmányoztam, ragadom meg az alkalmat, hálás, mély köszönetem kifejezendő azon nagy megtiszteltetésért, hogy e kiváló becses szakmunkával megjutalmazni kegyes volt. Fogadja őszinte, mély tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok Bpest, 1907. I/23 alázatos szolgálója: *Dániel László.*

Igen tisztelt tanár Úr! Vettem „A magyarok eredete és őslaka“ című munkáját. Kérem, fogadja szives figyelméért hálás köszönetemet. Adja Isten, hogy az a hosszas és önzetlen munkálkodás, melyet tisztelt tanár Úr pályáján, s az irodalom terén kifejtett, hozza meg gyümölcsét az örömben és meglegedésben, melyek kell, hogy kövessék a kötelesség hű teljesítésének tudatát. Kívánok boldog újévet. Magamat barátságába ajánlva, vagyok alázatos szolgálója. Dés, 1907 XII./21. *Bándy György.*

Kolozsvár, 1906. decz. 9. Tisztelt Szerkesztő Úr! Már az Armeniából ösmerem, s füzetről füzetre nagy örömmel és tanulsággal olvastam a magyar őstörténet örmény adalékairól szóló közléseit, s nyereségnek tartom irodalmunkra nézve, hogy azokat most külön tekintélyes kötetben is közrebocsátotta. Lukácsy Kristóf műve és az Őn Chorenei Mózesé óta historicusaink is figyelmesebbek az

örmény forrásokra, melyekre nyomatékosabban az annyiszor és legtöbbszörre méltatlanul lekicsinyelt Horvát István utasította őket. Óriási tudásával gróf Kuun Géza volt a legilletékesebb, hogy a Horvát kezéből kicsavart zászlót átvegye. Megilletődve olvastam szép levelét az Ön könyvében, a melyet az ő buzdítása hozott létre, s a melynek első részében, a folyóirat közléseiben még ő is lapozgatott. Mint forrástanulmányt valószínűleg ő sem találná elég rendszeresnek, de arra bizonyosan alkalmasnak itélné, hogy mozaik szemeiből mesteri kéz művészi képet rakjon össze. Ennek ideje még nincs itt, az adatok még nincsenek együtt, s az örmény történelem is historiographiánk ama részei közé tartozik, a melyek iránt magyar történetudósaink, bár nemzetünk őstörténete más követelne és várna tőlük, csodálatos érzéketlenséget és közönyt tanusítanak, de Önnek úgy ez a kötet, mint több más műve igazán alkalmas lelkiismeretüknek felébresztésére, érdeklődésük fölkeltésére.

Tisztelettel üdvözlöm tehát újabb kötete megjelenése alkalmából és köszönöm azt az örömet, amelyet annak megküldésével nekem okozott.

Molnár Antal siremlékének leleplezésére át akartam menni, de a családomban előfordult betegségek gátoltak, úgy a kegyelet leróvásában, mint abban, hogy Önnel és ottani barátaimmal kezethatározhatok. Kérem, fogadja és adja át nekik is üdvözetemet.

Kiváló tisztelettel :

Dr. Márki Sándor.

Igen tisztelt Tanár Úr! Megkaptam „A magyarok eredete és őslaka” nagyszabású munkáját, s hálás köszönetet mondok annak szíves megküldéséért. Az első átolvasásra is nagyon sok érdekes dolgot és merőben új szempontokat találtam benne; alig várom, hogy nyugalmasan elolvashassam a közelgő szünidőben.

Még egyszer igen szépen köszönöm. Boldog ünnepeket és újévet kíván Kolozsvár, 1906 dec. 17. igaz tisztelője: *Szádeczky Lajos.*

Ezen hézagpótló, remek mű könyvtáram egyik kiváló ornamentumát fogja képezni. 1906. decz. 15. *Dr. Mály István.*

Mélyen tisztelt Tanár Úr! Folytonos gyengélkedésem és sok elfoglaltságom miatt még csak most juthattam odáig, hogy értékes könyvének megküldéséért hálás köszönetemnek adjak kifejezést. —

Ez a könyv igazán megérdemli, hogy azt folyton kézben tartsa az ember és komolyan foglalkozzék azzal a rengeteg anyaggal, mely nagy tudással és fáradtsággal van összegyűjtve. A szíves figyelmet ismételten is köszönve, vagyok kiváló tisztelettel:

Dés, 1907. I/24.

Hosvay Jenő

Dés város polgármestere.

*

Budapest, 1996. nov. 20. Gratulálok „A magyarok eredete és őslaka” cikksorozathoz, melyet nagy figyelemmel olvastam.

Dr. Kossutány Tamás

a vegytani intézet igazgatója.

RÉSZVÉTNYILATKOZATOK ÉS EMLÉKSOROK SZONGOTT KRISTÓF HALÁLA ALKALMÁBÓL. *)

Sz. 568/907.

Nagyságos Asszonyunk!

Feledhetetlen emlékü férjének gyászos elhunytja alkalmából képviselő testületünk 1907. január hó 31-én tartott közgyűlésében elismeréssel adózva a megboldogult kiváló érdemei iránt s áthatva azon kiváló munkásságtól, melyet néhai a város s a hazai örménység ügyének előbbre vitele érdekében egy emberöltőn át, ugyis mint a városi képviselőtestületnek egyik legrégebbi tagja kifejtett — a megdicsőült érdemeit jegyzőkönyvbe iktatta.

Midőn Nagyságodat a képviselőtestület ezen kegyeletes tényéről értesítjük, őszinte tiszteletünk kifejezése mellett kívánjuk, hogy azon általános elismerés, melylyel az elhunyt emlékének kegyeletteljesen megőrizni törekszünk, legyen vigasztalója mérhetetlen bánatában. Szamosújvár szab. kir. város tanácsa 1907. február 10.

Ábrahám Miklós
jegyző.

Tódorfi Lukács
polgármester.

*

Sz. 1/1907.

Nagyságos özv. Szongott Kristófné úrnőnek.

Helyben.

Áthatva azon pótolhatatlan veszteségtől, mely nemcsak Nagyságodat, hanem az egész hazai örménységet is érte kedves férjének

*) Lapunk Szongott-emlékszámanak zártakor vettük jelen részvét-
iratokat és emléksorokat, melyeket a Megboldogult iránti kegyeletből
ide iktatunk.

elhunytaival, ki árvaintézetünknek is hosszú időn át egyik fáradhatatlan és munkás jötevője volt, el nem mulaszthattuk, hogy a gyászos és leverő esemény utáni első összejövetelünk alkalmával őszinte részvétünknek kifejezést ne adjunk. Kérjük a Mindenhátót, vigasztalja Nagyságodat a boldogult elvesztése fölötti bánatában, kinek emlékét árvaintézetünk mindenkor hálás kegyelettel fogja őrizni.

Szamosújvárt, a Világosító Szent Gergelyről elnevezett örm. kath. árvaintézet választmányának 1907. márczius hó 7-én tartott üléséből.

Kapatán Márton
jegyző.

Dr. Papp Gusztáv
elnök.

Midőn egy közhasznú munkás élet megszakad: fájdalmas érzés tölti el minden igaz honfi szívét még akkor is, ha az illető tőlünk különben távol állott. Mennyivel fájdalmasabb azonban az érzés, ha az elhunyt hozzánk közel állott. *Szongott Kristóf*, a tősgyökeres örmény, mégis a leglelkesebb, a legigazabb magyarok egyike, engemet, a tősgyökeres székelyt, az örmények ismerőjét és becsülőjét, szerény munkatársát, a legbensőbb bizalmával, igaz és hű barátságával tisztelt meg. Én tehát benne nemcsak a közhasznú munkást, hanem — a mai világban különben is igen ritka — önzetlen, igaz és hű barátot is gyászolom. Emlékét áldom és hiven őrzöm életem utolsó pillanatáig!

Szamosújvárt, 1907. márcz. 5.

Jósa János
főgymn. tanár.

*

Budapest, 1907. márcz 2.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Hosszabb idő óta influenzában megbetegedvén, nem volt módomban mult hó 18-án kelt nagybecsű soraira válaszolni s az elköltözött nagyérdemű Szongott Kristóf emlékére kért sorokat megküldeni.

Őszintén sajnálom, hogy betegségem miatt elmaradtam az elhunyt tisztelőinek sorából, mert én is készséggel róttam volna le tiszteletemnek és nagyrabecsülésemnek adóját azon férfiú iránt, ki fájának emlékeit oly szeretettel gyűjtötte, s kiben a keletkező örmény múzeum valóban legerősebb oszlopainak egyike dőlt ki.

Kiváló tisztelettel

Fejérpataki László.

JELENTÉS

A SZAMOSÚJVÁRI RÓMAI CASTELLUM PRAETORIUMÁNAK ÁSATÁSÁRÓL.¹⁾

I-ső közlemény.

Orosz Endrétől.

Az alsó-ilosvai római táborhely romjainak *Torma Károly* nagynevű régészünk által 1858-ban megkezdett kiásatása óta, — nem tekintve *Dr. Cserni Béla* gyulafehérvári főgymn. tanárnak 1889-től fogva Apulumban évenként végzett szorgalmas ásatásait, valamint a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat által időnként foganatosított kutatásokat, — mindezideig nagyobb mérvű, római emlékeket feltáró tudományos ásatás nem eszközöltetett az egykori Dáciának magyarországi részében s nem pedig éppen a Dácia meghódításának és colonisatiojának idejére vonatkozó római történetírás fejlesztésére oly fontos katonai táborhelyek felkutatása végett. *Ornstein József* csász. és kir. nyug. őrnagy úrnak érdemei közé tartozik, hogy erdélyi hazarészünkben a második római tábor rendszeres felásatását a szolnok-dobokamegyei irod., tört. és ethnographiai társulat megalakulása révén 1901-ben megkezdette, a körfal keleti oldalát alapjában teljesen föltárta²⁾ s ezzel a ca-

¹⁾ A „castellum“ elnevezésnek helyességét illetőleg lásd *Anthony Rich*: „Illustrirtes Wörterbuch der Römischen Alterthümer“ című művét, 116. l. és *Dr. Petz Vilmos*: Ókori Lexikon I. köt. 384. l.

²⁾ *L. Ornstein József*: A Szamosújvár melletti római castellum ásatásáról. (I ábrával.) Arch. Értesítő 1902. évfoly. 76—78. l. Jelentés a Szamosújvár melletti római castellum keleti oldalának ásatásáról A szolnok-dobokamegyei irod. tört. és ethnogr. társulat 3-ik Évkönyve. 1902. évfoly. 3—11. l. — Ausgrabungen bei Szamosújvár. (11 képpel.) Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes. Band VI. 1903. Beiblatt, 109—120. hasáb.

stellum többi részeinek felásatására az impulzust nemcsak megadta, de általában is az egész tábor felkutatására irányuló buzgalmat felélesztette és a leghathatósabban előmozdította.

A szamosújvári „Örmény Múzeum-Egyesület“ megalakulásával ennek felügyelő bizottsága úgy határozta el, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól 1905-ben régészeti célokra kapott államsegélyt részben a Szamosújvár melletti római castellumnak az Ornstein József őrnagy által a Szolnok-Doboka vármegyei múzeum megbízásából már megkezdett ásatása folytatására fogja fordítani. Az ásatás mielőbbi megkezdésének ösztönzésére szolgált azon szerencsés körülmény is, hogy már 1904. április 7-én véletlenül szántás közben megtalálták a castellum közepe táján a *Praetorium* épülete északkeleti szögletének faragott nagy sarokkővét.¹⁾ Ornstein őrnagy azonnal a helynek felásatását célzó jelentést tett a nevezetes leletről az Erd. Muz. Egylet régiségtára igazgatójának; azonban a kő másfél évig érintetlenül maradt s csak a táborhely bérlője elismerésre méltó szíveségének volt köszönhető, hogy a mezei munkálatokat akadályozó nagy kőtuskót szántóföldjének szinéről el nem tüntette. A praetorium ásatásának foganatosításával Ornstein őrnagy úr támogatása mellett e sorok írója bizatván meg, a munka megkezdésére már 1905. augusztus hó 3-án jelentkeztem Szongott Kristóf muz. igazg. és Tódorfi Lukács polgármester úrnál; ez utóbbi a hivatalos eljárás rendjére hivatkozva, további várakozásra utasított, amíg az Erd. Muz. régiségtára nem válaszol aziránt, hogy az általuk tervezett ásatást nem szándékoznak foganatosítani. Erre válasz nem érkezvén, a polgármester úrtól csak október hó 1-én nyertünk szabadkezet a kutatáshoz.

Az ásatási munkát az elmondottak szerint csak 1905. október 2-án kezdhettük meg. E nap reggelén — miután a terület bérlője: Esztégár Tódor dicséretes áldozatkészséggel engedte meg múzeumunknak a díjtalan ásatást, —

¹⁾ Ezt a követ, (q) mint az ásatás kiinduló pontját fixpontnak véve, melytől a méréseket is mindenkor ellenőriztem, rövidség okáért ezentúl egyszerűen quader-nek fogom nevezni.

az Örmény Múzeumnak a munka színhelyén megjelent vezetésége előtt Dr. Herrmann Antal tb. muz. igazg. nagyhatású hosszabb beszéddel ünnepélyesen nyitotta meg az Örmény Múzeum ezen első munkálkodását.¹⁾ Az ásatás első napján 3 napszámossal kezdtük meg a munkát, mely a quader körülásására és az eközben talált substructiók menetének kinyomozására volt irányozva. Másnap már a helybeli országos fegyintézet minden üdvös közügyet lelkesen és tevékenyen támogató igazgatójának pártoló felterjesztésére igazságügyi miniszteri engedéllyel alkalmazott 10 fegyencmunkásával folytathattam az ásatást, s ettől kezdve mindvégig velök dolgoztattunk a munka befejezéséig. Az október 2-tól november 10-ig tartó munkában, leszámítva az 5 vasárnap és 3 esős nap okozta szünetelést, összesen 32 munkanapon át egyhúzámban folyt az ásatás személyes vezetésem és Ornstein őrnagy úr szakavatott felügyelete mellett. Ami a feltárt terület általános méreteit és a különböző helyiségek minőségét és számát illeti, már itt a részletes tárgyalást megelőzőleg felemlitem, hogy a 17·5 m. legnagyobb szélességben épült praetoriumból eddig 66 m. hosszúságú részt ástam ki, amelyben 1 tornácot, 11 szobát, 2 udvart, 1 még eldöntetlen minőségű helyiséget és 2 egymást keresztező útvonalat találtunk meg.

A) A PRAETORIUM ALAPÉPÍTMÉNYEIRŐL

Amint a quader körül végzett ásatás céljának megfelelőleg megtaláltuk a tőle nyugatra huzódó falat, majd az ebből délfelé irányuló vastag falat, természetesen az eddig koncentráltan folytatott munkát több ponton kellett megosztani. Ezután napról-napra mind jobban bontakoztak ki a felásott falrészletek s ezért a különböző pontokon

¹⁾ L. Herrmann Antal. A szamosújvári római castellum romjai fölött. *Armenia*. 1905. évfoly. 322—327 l. (külön füzetben is.)
Orosz E., A szamosújvári római castellum kiásatása. *Szamosújvári Közlöny* 1905. okt. 8. szám.

²⁾ A közlemény keretében használt rövidítések magyarázata
h. = hosszúság, sz. = (arab szám után téve) szélesség, v. = vas tagság, sz. = (római szám után téve) számú, m. = méter, cm. = centiméter, É. = észak, D. = dél, K. = kelet, Ny. = nyugat, ir. = irányú, átm. = átméretü.

feltárt eredményekről az I-ső táblán feltüntetett alaprajz részeinek sorrendjében tárgyalom az ásatás ismertetését. Kezdjük mindjárt a *quaderen* (q). Ez egy 120 cm. h., 100 cm. sz. és 50 cm. v., ormányi ¹⁾ dacittuffából faragott szabályos alakú ép kötömb, mely a *praetorium* északkeleti szögletének sarokköve volt. A quader körüljárása közben még az első napon kibontakozott a romokból a quader alatt fekvő rakott fal, valamint annak nyugati oldalán közvetlenül a köhöz csatlakozó 1·30 m. magasságban még épen álló alapfal, mely a főfalból keletre kiszökellő kis szárnyfalat alkot s melynek technikus terminusa Rich szerint ²⁾ *crepido*. Ennek hossza = 2·95 m. szélessége 1·2 m. s rendeltetése volt az I. sz. tornáchehelyiséget észak felől berekeszteni. A quader déli oldalán egy római ekevasat egy kézi malomkőnek alsó, teljesen ép részét (meta) valamint a felső részének: a catillusnak 3 drb töredékét leltük. ³⁾ Egyéb feljegyezni való lelet nem fordult elő itten, mert a feltárt romhalmazokban mind csak épületek, fedéltéglák (tegulae et imbrices) töredékei, edénycserepek, néhány csont s egy kis drb. vassalak találtatott.

A falak anyaga legnagyobbbrészt dacittuffa, előfordul helyenként neogén szürke vagy vasrozsdás színű homokkő is, amelyek erősen összetartó apró kavics- és homokkeveretű malterrel mint „*paries directus*“ vannak összeépítve. A külsejükön simára faragott kövekből rétegesen

¹⁾ *Ormány* község Szamosújvártól nyugati északnyugatra 7 km. távolban fekszik s legnagyobb nevezetessége a kőbánya, melyben Szamosújvár vidékének nemcsak legnagyobb méretű kődarabjai, hanem egyuttal a legtartósabb épületekövei fejtettek, amelyeket már a rómaiak is szorgalmasan bányásztak és azóta napjainkig is általános használatnak örvendenek.

²⁾ L. Anthony Rich: *Illustriertes Wörterbuch der Römischen Alterthümer*. Übersetzt von Dr. Carl Müller. Paris & Leipzig. 1862. pag. 197.

³⁾ A különböző helyeken talált régiségleleteket részint, hogy ne zavarjam közbeeső folytonos leírásokkal az alapépítmények összefüggő tárgyalását, részint pedig, mert így rendszeres csoportosításban áttekinthető képet is nyerjük a talált tárgyakra, B) fejezet alatt fogom ismertetni.

rakott erős falak a felszíntől csak 1—2 dcm. vastagságú televényföld alatt rejtettek úgy, hogy amint az eke vasa a quader tetejét végighorzsolta, azonképpen mélyebb szántásnál is mindig egy-egy még helytálló kődarabot kotorhatott felszínre a romok tetejéből. E körülményből kifolyólag itt van a legjobb alkalom annak a konstatálására, hogy a castellum keleti falvonulatának Ornstein őrnagy által végzett felásatása közben talált és itten a mellékelt ábrában is reprodukált *persona comica* fintorképe nem valamely magasabb, vagy a kort illetőleg fiatalabb rétegből került elő, amint ezt a bécsi Archaeol. Institut az ásási jelentésbe a szerző akarata ellenére beleerőszakolta,¹⁾ hanem mivel itten felsőbb, t. i. a rómainál ifjabbkori kulturréteg egyáltalában nincsen, ez a kölelet formájában bármennyire is kétes lehet a nevezett intézet előtt, mi annak kétségtelen római származását el nem engedhetjük.

A *crepido* melletti 1·7 m. v. keleti fal mellé az északról 1·2 m. és délről 0·8 m. vastag falak közé foglalt, II. és III. számmal jelzett két szoba volt építve. Ebből a II. sz. területe $5·2 \times 4 = 20·8$ m². A 0·9 m. v. közfal által elválasztott III. sz. szobának alapépítményeit tökéletesen elpusztult állapotban találtuk. S ezt a nagymérvű

¹⁾ L. J. Ornstein : Ausgrabungen bei Szamosújvár. Jahreshefte des österr. archäol. Institutes, Bd. VI. Beiblatt 116. hasáb.

rombolást mindamellet, hogy olyan vékony televénytakaró védelme alatt állottak a helyenként 1—1·3 m. magasságban megmaradt római falak, mégsem a több mint másfélezerévnyi idő, sem pedig a castellum belső területén végzett gazdasági munka okozta, hanem a fosztogató nép, melynek a castellum épületei az újabb építkezések kőbányájául szolgáltak. Különösen a praetorium északnyugati szöglete szenvedett legtöbbit ugyannyira, hogy a III-ik sz. szobának északi, nyugati és déli falait fenéig mind kizsákmányolták s csupán csak a legmélyebb ásás által lehetett néhány, eredeti helyén egyvonalban fekvő kődarabot megtalálni a szoba déli oldalának belső két szögletében, ami aztán lehetővé tette a szoba területének biztos meghatározását. A nyugati fal egykori helyének és vastagságának megállapítását megkönnyítette azon körülmény is, hogy a kiszedett fal helyén feltűnően lazább összetartású földet találtunk, mint amilyen a szoba belsejében és külsején észlelhető volt. Az ekként pontosan megállapított III. sz. szoba területe $4\cdot3 \times 4 = 17\cdot2$ m²., amelyet nyugatról 1·1 m. vastag fal határolt. A crepido folytatását tevő északi homlokfalból 7·45 m. hosszú részletet hordtak el, míg az épen talált rész h. 8·7 m. volt a quaderrel együttvéve s így az északi front teljes hossza = 16·15 m. — A III-ik sz. szoba fenekének porhanyó, szürke hamu talajában az alábbi tárgyakat találtuk: *Faustina Augusta* és *Sev. Alexand.* 1-1 érmét, 1 emberi arcot ábrázoló kis cserépreliet, 1 kapaélű vascsákányt (*dolabra*), 1 völgyelő vasvésőt, 1 kis bronzfésűt, 1 bronz vendéggombot, egyik végükön felakasztásra szolgáló kis horoggal ellátott 2 hengeres bronztárgyat, 1 csőrölalakú bronztárgyat, 1 puzdraidomú vas-tárgyat, 1 szarvasagancs-rózsából fűrészelt és közepén átfúrt körszeletet, 1 cserépmécsest, valamint különféle bronz, vas, üveg, cserép és csont töredékeket.

A most tárgyalt két szoba déli oldalán egy É.-D. irányban 9·2—4 m. h. és K.-Ny. irányban 11·5 m. sz. helyiség következett, melynek hogy nyugat felé való kiterjedéséről meggyőződést szereztek, egy 7·5 m. h. K.—Ny. irányú, 60 cm. széles próbaárkot vonattam beléje, de minthogy ezenközben alapépitményeknek még nyomaira

sem találtunk, nyilvánvaló, hogy nem egy nagyobb teremmel, hanem udvarral van itten dolgunk. Ennek a beépítetlen, három oldalról zárt térnek keleti oldalát az az 1·7 m. vastag és 1·3 m. magas, hatalmas köfáltömeg határolja, amely mellett az I sz. 14·2 m. h. tornác húzódik végig. Minthogy teljesen kitakarítottuk ezt a helyiséget, minden részében roppant mennyiségű épülettörmelékre akadunk, amelyben a tuffa köveken kívül főleg a párkányos és kupás téglák vagy cserepek megszámlálhatatlan töredékei fordultak elő a jellemző római malter kíséretében. A párkányos fedéltéglák felső lapjain sokszor találtam az A T P részint ép, részint csonkult bélyegeit. — A crepidotól 9·35 m. távolra egy 80 cm. h. és 40 cm. sz. négyszögl. köponk volt szorosan a főfalhoz építve, amely arról nevezetes, hogy éppen a tövénél találtatott a felülettől 80 cm. mélyen, kormos hamuban egy *Bacchans* kis bronzszobra, mely eredetileg kétségtelenül a tornácnak ezen kis emelvényére volt helyezve az (alaprajzon B). Még inkább nyer elfogadhatóságában s ezáltal érdekességében is ezen állításom, ha tudomásul vesszük, hogy ettől a pillértől délre 2·55 m. távolságban egy másik hasonló, 75 cm. h. és 50 cm. sz. rakott köponk foglal helyet, amelytől 7·5 m. távolban szintén egy kis bronzszobor került a romokból napvilágra. Leletekben a tornác egész területe gazdag volt. Itten találtatott 1 vasfibula, 1 félgömbidomú kis bronzürmérték, 1 cserép fonóorsógomb, 1 csontgombalakú tárgy, 1 kúposfejű bronzszög, 2 vaskapocs, több vasszög, 1 szaruból való ár, manuarial2 drb. töredéke, 1 üveg palack nyaka, több négyzetalakú ép téglá, számos bélyeges téglá, vas- és bronztöredékek, edény- és üvegcserepek, továbbá különféle állatoknak nevezetesen: a tuloknak, házi disznónak, juhoknak, lónak, szarvasnak, hörcsögnek és a tyúknak csontmaradványai.

A második bronz-szobrocska alapzatául feltételezett köpillértől délre 70 cm. közelségben egy harántfalba ütköztünk, amely egy kelet-nyugati irányban sorakozó négyszobás lakásnak volt É.-i határfala. Ez a 17·5 m. h. és 6·1 m. sz. épülettömb akként volt a vastag főfalra merőlegesen elhelyezve, hogy egyfelől a III. sz. udvart 13·2 m.

hosszúságban, másfelől pedig a keletről nyílt tornácot 2·6 m. kiugrással a crepidonak megfelelően délről határolta. Az ásatás folyamán itten tapasztalt jelenségek különös körülményei, minők a négy szobának egy külön lakosztályt alkotó elrendezése; a falmaradványok legépebb volta; az alapépítmények itteni gondosabb szerkezete, valamint, hogy a legtöbb lelettárgy itten fordult elő, mind arra figyelmeztetett, hogy e helyen a praetorium legnevezetesebb részével van dolgunk. Amint az V. sz. szoba padlatát teljesen feltárták, az egykori *pavimentumot* alkotó mészhabarc romjai alatt a felszíntől 1 m. mélyen mindenütt 12—21 cm. v. vöröstre égett agyagréteg következett, melyben egymás mellett párhuzamos benyomatú, hengeres, 2—3 cm. átm. ágak, fapálcák kiégett helyei voltak láthatók, amelylyel mindenesetre a szobák aljának vízhatlanabbá tétele volt célozva az alulról felszivárgó nedvesség ellen, amit mind a négy szobában egyformán észleltem, ellenben a többi épületek szobáinál nem volt föltalálható.

Hasonlóképen megforgattuk a VI. és VII. sz. szobák tartalmát s a *pavimentum*nak még jól látható szegélye alatt 15—20 cm. vastag, téglapirosra égett sövénytapasz tűnt elő, amelynek aljzatául az érintetlen ösföldön fekvő 6—7 cm. v. kormos hamuréteg jelentkezett. — A VIII. sz. szoba alapfal-szerkezetének tanulmányozása érdekében a fenéig teljesen kitakarítottam annak belsejét s ekkor az építkezésnek következő érdekes rétegsorozatát lehetett megfigyelni és pontosan felmérni: 25 cm. v. televény alatt külsején simára faragott, szép rétegesen rendbe rakott, az építés korában földfeletti, 55 cm. magas köfal a mészhabarc padozatig, melynek széle a mai felszíntől 80 cm. mélyen szembetűnően kiállott. A *pavimentum* alatt 1 m. volt a falak substructioninak mélysége, a niből 70 cm. a mészhabarcba ágyazott szögletes kő- és apró téglatormelék-rétegre (*rudratio*) esett, míg ezalatt 30 cm. vastagságban ugyancsak bőven használt malterbe ágyazott nagyobb kavicsok voltak a sötétbarna, tömött vályogalapra lerakva. Ugyane helyen említem még, hogy a VIII. sz. szoba Ny.-i falának külső oldalán még a fehér mészvakolat 24 mm. vastagságú rétegét is eredeti helyén találtam.

Az V.—VIII. sz. szobák alapépítményeinek most vázolt gondosabb előállítási módjából, a többtől elütő beosztásából stb. következtetve kétségtelenül állítom, hogy ez a négy összefüggő szoba volt a *praefectus* lakosztálya, melybe a bejárat a tornácon át történhetett.

Ha a szobák méreteit tekintjük, első pillantásra nemcsak ezeket, hanem általában a praetorium többi szobáit is kettő kivételével feltűnően kicsiknek fogjuk találni. Ugyanezt már *Torma Károly* is megjegyezte az alsóilosvai praetoriumról: „Alig is foghatnók meg, hogy miért építettek a rómaiak ily kised szobákat, melyekben bizony egy-két ember is alig fért el, ha köztudomású nem volna, hogy a római az élet sőt a nap minden szükségére más meg más lakosztályt épített s rendezett bé magának. A pompejii lakházak osztályai oly szűkek, hogy nagyobb részökben alig lehet mozogni“¹⁾ A 85 és 70 cm. v. É.-i és D.-i határfalak közé zárt szobák hossza É.-D. irányban mind 4.5 m., ellenben szélességük csak a két szélsőnél egyező, t. i. 3.45 m.; a VI. 3.8, a VII. pedig 3.3 m. (A közfalak vastagsága balról-jobbra: 60, 70, 65, 65 és 80 cm.) — Az V. sz. szobára jellemző, hogy az 1.7 m. sz. főfal 1 m. h. pontot alkotva a szobába is behatol, a mit én *kürtő-alapnak* vagyok hajlandó tartani. A szoba belsejében ezenkívül feltüntetett tárgy (k) egy 70 cm. h., 40 cm. sz. és 30 cm. v. szabályosan faragott kötömböt jelez, amely a K.-i faltól 1.2 m. a D.-i faltól pedig csak 20 cm. távolságban feküdt a földön s rendeltetésére nézve *küszöbkő* lehetett. Leletekből az V. sz. szobában 1 vastag bronzkanpó, cserépcrater töredék, 1 kaszafenkőhöz hasonló faragott kő drb., 1 emberi állkapocs alsó, baloldali felelábás téglák, bélyeges fedélcserépek és a már előbb említett házi állatok csontjai kerültek elő. A VI. és VII. sz. szobákból felemlítendő: 1 nagy madárszárnyhoz hasonló bronzdrb., 1 kétesücskű üvegdrb., 1 zománcozott bronzvendéggomb, 1 füles, lapos bronzgomb, 1 karikájánál felfüggeszthető hegyes kis bronzékszer (joujou), 1 háló-

¹⁾ Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. III. kötet. 1864. I-ső füzet. 18. l.

zatos karcdiszű bronzlemez-töredék, üres kúposfejű bronzszegek, szétesett nagyobb vaslánda, számos bronz díszítő tárgy lemeze, 1 rhyolith örlőkö darabja, szén, vas, kevés cserép- és csonttöredékek. A praefectusi lakosztály É.-i zárófala mentén egy *culter* nevű vaskés, s 2 drb dacittuffa kőgömb találtatott.

Az V. sz. szoba déli falának külsejéhez egy 1·3 m. h. és 50 cm. sz. falcsont van toldva, melynek rendeltetése valószínűleg építészeti okokban leli magyarázatát. Ezen kis függelék és a D.-re húzódó 8·25 m. h. fal között, a felszíntől 70—80 cm. mélyen a már említett hengeres fapálcák benyomataival telt égett agyagnak 20 cm. v. rétege fölött találtatott a második bronzszobor (az alaprajzon S). A téglapor alatt hamu, szén s legalul a sötétbarna agyagos szüzföld volt. Terjedelmesebb ásatást itten a praefectusi lakásból felhalmozott föld miatt nem lehetett eszközölni.

A most tárgyalt épülettömbtől D.-re ismét egy szabad terület következik, amelynek hogy beépítetlen voltáról meggyőződést szereztek, két nagyobb, 1—1 m. széles próbaárkot vágattam beléje és pedig egy 15 m. h. É.—D.-i irányban s egy 15·5 m. h. K.—Ny.-i ir., mely utóbbi azt is megmutatta, hogy a IX. sz. udyart Ny.-ről falépitmény nem zárta be. Ellenben K. felől a fővonalon húzódó falrészletek voltak határt s az alaprajzon látható 6·2 m. sz. nyílás is csak azért volt szükséges, mert az udvar közepén átvonuló 6 m. sz. út kapujául szolgált. Ezt a K.—Ny.-i ir. utat az udvarban az É.—D.-i ir. vont próbaárkokban észleltük apró kavics- és sárga homokból igen keményre taposva, mely felett a rómaiaknak Daciából való kivonulása óta napjainkig (mintegy 1632 év alatt) csak 70 cm. v. tiszta fekete televényréteg rakódott le a mai felszínig. — Minden kétség eloszlatása végett több ponton vettem keresztmetszetet ezen útból, így a kapunyílásban, azon kívül az alaprajz jobb oldalán a faltól 14·3 m. távolban látható 1 m. h. és 70 cm. sz. *oszlopbasis* (az alaprajzon S p.) előtt (Spira, Rich : 579—80.), valamint ettől még tovább K.-re 10·2 m. távolságban. Az útnak szerkezetére vonatkozólag a legutóbbi átmetszésnél észleltem

a följegyzésre legérdemesebb jellemző adatokat s ezeket az alábbi rétegszelvényben annál is inkább szükségesnek tartom bemutatni, minthogy Dr. Finály Gábor szerint „Magyarország területéről római utaknak keresztmetszetei megállapítva nincsenek.“¹⁾

		Felszín	cm.
		Fedő televény réteg	50
Ütéptítmény vast. 44 cm.		Finoman rostált apró kavicsos homok	20
		Malter	8
		Homok	16
		Fekete östelevény	—

Érdekes még ehhez megemlíteni, hogy a pontosan 6 m. sz. úttestből 4 m.-nyi rész vízlefolyás céljából kiemelkedőbb volt, mint a kétoldali 1-1 m. szegély, mely mellett a vízgyűjtő árkok vonultak végig. Ezekben a sánokban nagymennyiségű törmelékot találtam behányva, ú. m. épületköveket, ép és töredék téglákat, fedélcserpeket, némelyiken bélyeg is), ép kupás cserepet, edény- és csonttöredékek halmazát, a mi arra vall, hogy a castellum hanyatlása korában az árkokat szeméttlerakóhelynek használták. — A IX. sz. udvar területén, kivált pedig a falak mentén folytatott ásás közben előkerült leletek voltak: 1 aprószemű fehér márványszobor talpas része, egy bronzsodronyfibula feje, egy csontstylus fogó vége, egy mészkőszobor számos töredék darabja, egy állati kőszobor fejtöredéke, egészen ép párkányos téglá, ép bélyeges téglák, bronzkarika, vasszegek, apró bronzlemezek, üveg- és edénycserepek, stb.

A praetorium nagy udvara kapunyílásának D.-i sarkát képező falrész h. 3 m. a melyet alább egy 1-1 m. sz. ür követ. Itten a praetorium 40-ik folyó méterénél, találtam meg X. 17-én az egész ásatás legnevezetesebb eredményét szolgáltató *Antoninus*-féle építkezési emlékkövet, (az alaprajzon A) a mely szorosan a fal végéhez illesztve, a fel-

1) Archaeologiai Értesítő. 1902. évfoly. 382. l.

szintől 1·1 m. mélyen feküdt s írásos lapjával lefelé fordítva, gondos célzatossággal volt elhelyezve. Lelőhelyén úgy a kö alatt, valamint jobbra-balra is kutattam a hiányzó részek után, de sikertelenül. Képét és leírását l. B) fejezetben.

Az Antoninuskőtől Ny.-ra 4—6 m.-nyi területen a már jelzett próbaárok lemélyítése közben szemétdombra bukantunk, amelyben leletek nyérése végett ott foglalkoztatott 2 munkásom igen sok, a háztartásból kihányt tárgynak töredékeit lelte. Főlemlitem e helyen *Sept. Severus* császárnak és *Jul. Philippus Aug.*-nak 1—1 bronz-érmét. — Hogy vajjon a praetoriumnak ezen udvarán nem volt-e kút, fölállított köoszlop vagy valamely melléképület, azt csak a jövőben is foganatosítandó ásatások állapíthatják meg.

Az emlékkő kiemelése után egy 80 cm. v. D.-re irányuló kőfalnak kiásatását végeztük a fővonalban s 3·5 m. hosszúságnál a X. sz. szoba É-i zárófalát alkotó 14·9 m. h. fal által keletkezett összeszőgelésben elértük az udvarnak Dk.-i zárt szögletét. Míg az eddigiekben a rendszeres építkezésnek mindenütt szabályos maradványait tártuk fel, itten csupán 1·35 m. É.-D.-i ir., illetőleg 45 cm. Ny.-K.-i ir. köz által elválasztva egymásnak olyan közel, szomszédságában fekszik 2 $\overline{\text{T}}$ alakú falcombinatio, (az alaprajzon T1 és T2) hogy ezekből egyiket és pedig a külsőt (T2) másra, mint egy régibb építkezésnek még a rómaiak által lerombolt maradványára magyarázni nem lehet, a mit különben a tőle D.-re 10·6 m. távolban talált, egész magánosan álló 7·4 m. h. 45 cm. v. egyenes falrom (F) céltalansága is bizonyítani látszik. Az alsó $\overline{\text{T}}$ (T1) Ny.-K.-i ir. fala 2·5 m., az É.-D.-i 3·1 m. h. falrom.

A X. sz. 4·6 × 7·8 m. területű szobának 80 cm. v. É.-i zárófala 3·3 m. faldarab által, melyből 1·5 m.-nyi rész hiányzott, volt összekötve a K.-i falvonulattal. A 70 cm. v. közfallyal elválasztott XI. és XII. sz. szobák területe 3·9 × 5 és 3·6 × 5 m. A külső határfalak v. 65—70 cm. A XI. sz. szoba Ny.-i falának azon sajtáságos elhelyezését, hogy ez nem folytatása a nagy szoba megfelelő falának, az alaprajz helyességének megerősítéséül e helyen külön hangsúlyozom.

E hármas szobacsoporttól D.-re 2—3 m. távolságban

egy mészhabarcsba ágyazott kavics és szögletes kő töredékeiből álló, 22—25 cm. v. kövezetre (K) akadtunk, melyből a befejezéséhez közelgő ásatás siettetése miatt csak 2 m. K.-Ny.-i ir. széles részt ástunk ki, ellenben teljesen feltártuk a 4·8 m.-nyi hosszát, a mi az alaprajzon látható legdélibb — még kiáztatlan — szobacsoporthoz É.-i, 65 cm. v. zárófalanál végződött. Ennek a kikövezett helynek, valamint általában a XIII. sz. helyiség területe többi részének minősége ismeretlen s rendeltetésének felderítése a jövő feladata. A XIV. és XV. sz. szobák É.-i falánál november 8-án a néhai muz. igazg. a további ásatást ellenzésem dacára beszüntette, miáltal a szobák D.-i határfalát már nem lehetett kiáztatni. Csupsán annyit sikerült még kifürkészni, hogy innen 3 fal vonul D. felé 75, 65 és 90 cm. vastagságban, amelyek két, 3·7 m. sz. szobát alkotnak s a Ny.-i oldalon talált 1·3 m. h. faldarab ki nem ástott többi részének tanúsága szerint Ny. felé is terjed az épület. Úgy ennek, valamint az esetleg még D. felé létező épületmaradványoknak kinyomozására, amint körülményeink megfelelőek lesznek, az ásatást tovább folytatni szándékozunk.

A nagyobbik udvartól D.-re eső két épületrész substructioninak szerkezetében azt a különbséget észleltem az udvar É.-i oldalán fekvő épületekéhez képest, hogy a X. sz. szoba É.-i, az egész K.-i, a XI. sz. szoba Ny.-i és a magánosan álló egyenes falat nem tekintve, — melyek mind kőből rakott és csupsán 1—2 dcm.-nyi humusréteg alatt fekvő ép. falmaradványok, — a többiek a felszín alatt nagyobb mélységben voltak feltalálhatók és pedig ahol a legépebben állottak még helyén a falak, ott is 75 cm. v. humus fedte, különben 1—1·3 m. mélyen feküdtek, mintha még a rómaiak korában szedték volna ki a köveket. A nagy mélység miatt nehéz és hosszantartó munka árán körülásott eme falmaradványok helyenként sima oldalú kövel is váltakozó, szögletes, kisebb-nagyobb kötőredékekből állottak malterrel bőven beöntve, melytől kökemény, kompakt cementszerű tömeggé forrt egybe az egész substructio. Ebből a körülményből következtetve, kivált ha még a két \perp alakú s a magános falrom (F.) érthetetlen

helyzetét is figyelembe vesszük, nem hallgathatom el már az ásatás folyamata közben keletkezett azon észrevételemet, hogy e két épületsoport nekem régebb korúnak tűnt fel az I.—VIII. sz. épületrészeknél, bár ennek eldöntése csak akkor válik lehetővé, ha majd az egész praetorium fel lesz tárva s így teljes képét nyerjük a kérdéses épület-sorozatnak.

Leletekből a X.—XIII. sz. helyiségek környékén a következők találtattak: 1 monogrammos téglatöredék, a római építészetben *pinna* néven ismert oromdisz, 1 Elagabalus érem, 1 dacittuffából faragott emberi arc, 1 S-alakú márványdrb., 1 tokos, levélidomú vaslánda, 2 kisebb lánda, 1 vaskulcs, 1 vályúzott élű vasvéső, vasból való kettős kampó, 1 ép csontgyűrű, 1 nagyobb bronzkarika, 1 csontstylus fogóvége, mészkőből való emberi szobornak több töredéke, 1 terra sigillata vérvörös táltöredék, több üveg pohár feneke, kisebb-nagyobb vasszegek, bronzlemez töredékek, keskeny téglák s egyéb törmelékeken kívül a magánosan álló fal mellé vont árokban egy Ala
 II P. ép bélyeges téгла meg 1 márványkád peremdarabja.

Az eddig elmondottakban a praetorium fővonalának kiásott alapépítményeit letárgyaltuk. Hátra van még a fővonalon kívül eső pontokon végzett ásatás eredményeiről való beszámolás. A quadertől egyenesen a K.-i körfal irányában vont 20 m. h. próbaárók lemélyítése közben a sarokkőtől 4·25 m. távolra egy másik, 1·5 × 1·5 m. területű quaderre akadtunk (az alaprajzon Q), mely azonban 3 drb 42 cm. v. kőből volt egybeállítva. A két quader közötti területen a quaderek felső lapjától 0·5 m. mélyen szögletes, lapos kövekkel kirakott kövezetre bukkantunk, melyen homok volt elterítve, miből következőleg ez út és pedig a 4 m. sz. *via decumana* lehetett, amely innen egyenesen a *porta praetoria*-nak tartott s amelyet a quaderek és a nevezett kapu közötti 54 m. h. szakaszon lemélyített próbaárkokban többször is megtaláltunk. Amidőn az útnak a *porta praetoria* felé való további nyomozása végett még egy kutató árkot húzattam, ebben a quader szögletétől 15·7 m. távolban egy dacittuffából faragott 45 cm. átm. henger alakú oszlopra bukkantunk,

melynek alsó része az oszloppal egy darabból álló, 65 cm. sz. négyszögletű spira volt. (Rich: 579—80.) Az egésznek magassága 52 cm. Az innen É.-ra 14 m. távolban nyitott kísérleti árokban ismételten megtalált római útépitmény egymás mellé szorosan lerakott termésköböl s e fölött szétterített kavicsos homokrétegből állott s az útnak ezen szerkezete a kapuig minden árokban ugyanazonos volt.

A fentebb említett 20 méteres próbaárok K.-i végén egy edény-, cserép- és csonttörmelékekből álló hulladék-helyet takartunk fel, melyben vastöredékeken és vassalakon kívül *Trajanus* császárnak egy ezüstdénárját és egy hengeres sodronyból való kis bronzkarikát is találtunk.

A két quader között és a praetorium hosszvonalának K.-i oldalán végigvonuló *via decumana* keresztezte a K.-Ny.-i útvonalat. Ettől É.-ra 3·7 m. távolban és a nagy udvar falától 3 m.-re K.-re egy mészhabarcból, kő- és tégladarabokból álló, 3·8 m. h., 2·3 m. sz. és 86 cm. v. alapépitményt tártunk fel (P.), amelynek nemcsak mivolta ismeretlen, hanem mivel szélességének felényi része beleesik az útbá, a közlekedést akadályozó helyzete miatt az útnak ezzel való viszonya is összeférhetetlen, hacsak azt nem tesszük föl, hogy e helyen a közlekedés céljaira a 3 méteres út is megfelelehetett.

A mi végül a praetoriumtól távolabb eső pontokon itt-ott megkísérlett ásásokat illeti, azokra a mostani jelentésében, — minthogy ez csak a praetorium ismeretetésének áll szolgálatában, — ki nem terjeszkedhetem, hanem igenis majd annak idejében, ha a castellum külfalainak rendszeres felásatása által pontosabb adatokkal és jelentékenyebb eredményekről referálhatok. Fontosságánál fogva nem hallgathatom azonban el annak a nevezetes ténynek már ezen alkalommal való kiemelését, hogy a porta praetoriánál végzett ásás célja a körfal megkeresése lévén, ezt eredeti helyén épségben megtaláltam s a praetorium É.-i falának innen való távolságát pontosan 54 méterben megállapítottam.

Összegezve a hosszvonal irányában külön-külön felvett egyes méretrészleteket, a praetorium h. a K.-Ny.-i útig = 29·7 m.; az út sz. a kapunyílásnál = 6·2 m.; az

úttól le az ásátás legdélibb végpontjáig = 30·1 m.; összesen = 66 m., ami már eddig is több, mint a castellum — Ornstein őrnagy által felmért¹⁾ 162 m. — hosszának egyharmada. Az ásátás eddigi eredményeiből a praetoriumra vonatkozólag természetesen részletesebb következtetéseket vonni még korai volna, meg kell várnunk e tekintetben tehát a föld alatt lappangó, az eddigi eredményekből láthatólag még az alsó-ilosvai substructioknál is jobb karban lévő s így a további ásátást feltétlenül megérdemlő többi építmények feltárását.

Az ásátási munkát tárgyaló rész befejezésével jóleső érzéssel említem még fel, hogy meghívásomra dr. Finály Gábor áll. főgymn. tanár november 2-án megtekintette a folyamatban lévő munkálatok színhelyét. Ittléte alatt érkezett hozzá a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének távirata, melyben írásbeli jelentés megtételére kéretelt fel a látottakról aziránt, vajjon érdemes volna-e a praetoriumot mint műemléket szabadon fönntartani? Különös építészeti tulajdonságuk vagy becsük nem lévén a romoknak, szakvéleményének megfelelően a falmaradványok bántódás nélkül való betakarását a következő naptól fogva megkezdettük.

B) A LELETEK.

Feliratos kő.

Ilyenre ásátásunk folyamán csak egyre bukkantunk, de ennek történelmi becse fölér minden más, innen előkerült lelet értékével. A hatsoros csonka feliratot viselő kölap ornányi dacituffából van faragva és rendeltetésére nézve a praetorium építetőjét s általa annak építési korát jelzi; de minthogy a praetorium már a castellum körfalait is feltételezi, nagyon természetesen egyuttal az egész köcastellumnak is építkezési emlékkövét képezi. A 17 cm. v. kölap szélességéből jobbról-balról hiányzik 1—1 drb, a meglévő része 60 cm., ellenben teljesen meg van a kő

¹⁾ L. A szolnokdoboka megyei irod.- tört.- és ethnogr. társulat 3-ik Évkönyvében kiadott Jelentés 3-ik oldalán.

magass. = 64 cm., miből alul és felül 10—10 cm.-es párkánya van. A gondosan beosztott és csinosan kimetszett szép nagy betűk cinóbervörösre voltak festve, hogy ezáltal is feltűntessék a császár emlékét megőrkítő kő jelentőségét. (L. II. tábla, 1 ábra.) A feliratot *Dr. Finály Gábor* tanár ismertette és ugyanott adta annak kiegészített eredeti alakját,¹⁾ melyet itten az orsz. régészeti és embertani társulat s dr. Hampel József szerkesztő úr szíveségéből szintén bemutatunk. (II. tábla, 2 ábra.) E felirat szerint az építkezést Hadrianus adoptált fia és utódja *Antoninus Pius* császár (uralkodott: Kr. u. 138—161-ig) végeztette a *pannoniai II-ik lovasosztály* katonáival 143-ban. Telepünkre nézve nyer még jelentőségében eme feliratos köleletünk, ha tekintetbe vesszük, hogy az alsóillosvai ásatás Torma Károlynak hasonló pozitív évszámú adatot nem szolgáltatott, a ki tehát csak más köfeliratokból hozzávetőleg igyekezett megállapítani az ottani castellum keletkezési idejét.

Érmek.²⁾

Traianus. (98—117.)

Denár. Av. A császár jobbra néző koronás mellképe körül: Imp. Traiano Aug. Ger. Dac. P. M. Tr. P. — Rev. Egy hátrakötött kezű dák áll, balfelé fordulva. Előtte 1 germán pajzs, 1 dárda és 2 sarló; Mögötte 1 kerek pajzs. Cos. V. P. P. SPQR. Optimo Princ. (szelvényben) Dac. Cap. (Cohen 2-ik kiad. II. köt. 31 l. 121 sz.)

Faustina Junior. († 175.)

Középbronz. Av. Jobbra tekintő mellkép körül: Faustina Augusta. — Rev.) Faustina áll, balra néz és karjain 1—1 gyermeket tart, mellette két oldalt 2—2 gyermek áll a földön. (Kétfelől: S. C. Körirata:) Tempor Felic. (Coh. 2-ik kiad. III. k. 154 l. 223 sz.)

1) Arch. Értesítő. 1906 évfoly. 37—39. l.

2) Az érmek analogiáinak Cohenből való szives kikereséseért Dr. Gohl Ödön magy. nemz. muz. custos úrnak tartozom köszönettel.

Septimius Severus. (193—211.)

Billondenár. Av. Koronás fej jobbra. Severus Aug. Part. Max. -- Rev. Victoria balfelé repülve; kezeiben diadema, előtte alant kerek pajzs cippuson. (?) Körirata: P. M. Tr. P. VIII. Cos. II. P. P. (Coh. 2-ik kiad. III. k. 48 l. 454 sz.)

Elagabalus. (218—222.)

Billondenár. Av. Koronás mellkép jobbra, paludamentummal. Imp. Antoninus Aug. — Rev. Liberalitas állva balfelé, kezében tesserát tart; mögötte állványon bőségszarv. Körül: Liberalitas Aug. II. (Coh. 2-ik kiad. III. k. 332 l. 79 sz.) Kr. u. 219-ben veretett.

Severus Alexander. (222—235.)

Denár. Av. Koronás mellkép jobbra, paludamentummal. Imp. Sev. Alexand. Aug. — Rev. Victoria jobbfelé siet; koronát nyújt és pálmaágot tart. Victoria Aug. (Coh. 2-ik kiad. III. k. 458 l. 560 sz.)

Philippus Fater. (arabs. 244—249.)

Kisbronz. Av. Sugárkoronás mellkép jobbra, paludamentummal. Imp. M. Jul. Philippus Aug. — Rev. A földön lévő, csőrében koronát tartó sas és oroszlán közt dák nemzeti ruhába öltözött nő (Dacia) áll balra tekintve, fején phrygiai sapkával. Jobbkezében görbe kard, baljában vexillum. Körirata: Provincia Dacia s a szelvényben An. I. (?)

Szobrok.

A III. és IV-ik táblán term. nagyságban feltüntetett 13 cm. magas bronz-szobor meztelen, táncoló *Bacchanst* ábrázol elülről és hátulról, amely ballábán állva jobblábát hátraveti, balkezét le, és jobbkarját felfelé tartja. Haja kétoldalt, felül és hátul csigavonalakba fésült kontyba van fonva. Arca kerek, nyaka rövid, karjai kelleténél valamivel hosszabbak. Kezei nagyok, a mellbimbók, köldöküreg és nemzőszervek jól láthatók. Jobbvállán balkarja alá körítve kecskebőrt visel. Ballábának feje (1 cm.-nyi rész) a talap-

zattal együtt, melyen állott, hiányzik. Anyaga igen tömör, sötétzöldszinű patinával borított bronz, melynek technikája provinciális eredetre mutat. Hasonló párhuzamos ívonalak által jelzett kontyos *Bacchans* két mellképét szemlélhetjük az Arch. Értesítő 1898. évfolyama 85—86-ik oldalán, egyiket ugyancsak Szamosújvárról, másikat Pápáról. Hasonló frizurájú bronzszobrocska van a zágrábi muzeumban is.

Egy másik, az előbbinél kisebb, 9·4 cm. magas, teljesen ép bronzszobor egy meztelen, álló férfi alakot ábrázol, mely jobb lábával egy kevéssé előrelép. Fejét fenyőgalyakból (*ciprus* vagy *pinia*) font koszorú övezi, mely alól a hosszú haj két fürtben simul a homlokhoz, míg hátul jobbra-balra fésülve alul a koszorú takarja, melynek két szalagja a jobb és bal vállra s innen egy guirlandszerű hajlással a felső karhoz simulva ereszkedik le. Bajusza és szakállja nincs. Hátán a jobb vállra vetve puzdra vagy nyiltartó tegez látható: kúpdad fedővel zárt, 25 mm. hosszú, díszes henger. A szobor karjai és lábai szabályosak, ellenben a könyökéből kissé felemelt balkeze aránytalanul markos és éppen ez emeli ki provinciális jellegét. Leeresztett jobbkezében egy rövid, fogórészén keskeny, ellentett végén pedig kúpósan vastagodó dorongot vagy buzogányt (*clava*) tart. (L. Rich: id. mű, pag. 159.) Egész felületét érdes, zöld patina borítja. A mi a csinos arckifejezésű szobrocska kilétét illeti, ezt a rendelkezésemre állott irodalom alapján egész határozottsággal nem lehetett megállapítani, de mivel a füttykös és puzdra, mint jellegző felszerelés valami feletti örködést van hivatva kifejezni, megokoltnak látom azt a véleményemet nyilvánítani, hogy e szoborban az erdők és mezők istenének: *Silvanusnak* egy, a szokott ábrázolástól eltérő (talán új) alakját szemlélhetjük. (V. tábla.)

Végül érdekes még e két szobrocskáról tudni azt, hogy mivel mindkettőnek egyformán a balkeze esetlenül nagy és lapos, e közösen hibás jellegük nemcsak provinciális készítésre vall, hanem egyúttal valószínűvé teszi azt, hogy mindkettő egy iskola műve, egy műhelyből s mi több, egyazon mester keze alól is került az itteni római castellumba.

Bronztárgyak.

Orvosi fogóműszer, 16 cm. h. csiptető (pincette) föl- és alámozgó, négyszögű szorítóval ellátva. (VI. t. 1 sz.) Hengeralakú sodronyból csavart fibula csonka példánya, melynek fejhossza 26 mm. és rugója jobbról-balról 6—6 tekereshajlásból áll. Tüje hiányzik. (VI. t. 2. sz.) Primitív készítésű, 37 mm. h. 6 fogú kis fésű (*pecten*, Rich: 451.),¹⁾ mely az egyik szögletén lévő kis karikánál fogva zsinórra volt erősíthető. (VI. t. 3. sz.)²⁾

Kis tálidomú, 19 mm. átm. és 8 mm. magas ürmérték vékony bronzpléhből. (VI. t. 4. sz.) Két vendéggomb. Egyiknek lapján a bronzba ágyazva 5 élénkzöld színű zománc 5 hasonló nagyságú feketével váltakozik, melyek mindenikében 1—1 csillag is látható zöld maggal. (VI. t. 5. és 6. sz.)

Két hengeres, 53 mm. h. bronztárgy, melyeknek egyik vége csöves, a másik pedig felfüggesztésre szolgáló kampóval van ellátva. (VI. t. 7 sz.) Hengeres sodronyból való karikák, 6 db 16 és 60 mm. közt változó nagyságú átmérettel. (VI. t. 8—12 sz.) Hátlapján 4 lelapított (nitolt) fejű szeggel bőrből való hadiövre felerősítve volt, áttört mivű, csinos díszitmény megaranyozott bronzból. (VI. t. 13 sz.) Kardszij (*balteum*), kardöv (*cingulum*) díszítésére való, áttört mivű lemezek különböző (hossznégyszögletű, két végén kihegyesedő ellipsz, félkör) alakban, összesen 4 db. (VI. t. 14—17 sz.) Különböző formájú, kisebb bronzszegek, melyek mind díszítésre szolgáltak s melyek közül 2 domború kalapos, 1 csákányfejű szeg, 1 sima, laposfejű, 1 pedig koncentrikus körökkel díszített korongós fejű szeg. (VII. t. 1—5 sz.) Egy nagyobb, masszív bronzkampó. (VII. t. 6 sz.) Kettős gombidomú, közelebről meg nem határozható tárgy. (VII. t. 7 sz.) Egy visszahajtott kampójú, szintén ismeretlen célú, vastag lemezből készült tárgy (VII. t. 8 sz.) Növényi indamotívummal ékített tárgy töredék darabja. (VII. t. 9 sz.) Díszítő rendeltetésű 4 apró bronztárgy, melyek ketteje csüngődísz (joujou) volt. (VII. t. 10—13 sz.)

¹⁾ A tárgyak neveinek meghatározására Rich idézett művét használtam.

²⁾ A fésű jobboldali szögletéről kiszakadt kis karika a táblán tévedésből a pincette alá került.

Vaseszközök.

A leletek e csoportjában mindenesetre első helyet érdemelnek a rómaiak legkiválóbb nemzeti fegyverei, a melyek miként a magyarban: *lándsa, dárda, gerely, kelevész, kópja, dsida, nyílhegy*, azonképen a rómaiaknál is: *lancea, hasta, contus, cuspis, spiculum, pilum* és *sagitta* különféle elnevezések alatt voltak ismeretesek. Mindezekből vegyesen összesen 10 drb. van a gyűjteményben, u. m. 1 rozsdáette, széles levelű, tokos lándsa, melynek mai csonka hossza = 17 cm. Egykori nagyságára és veszedelmes voltára jellemző fölemlíteni azt, hogy a tok és a még meglevő egyik szárnyának együttes szélessége = 45 mm., amihez hozzáadva a másik szárny 25 mm.-nyi méretét, volt a penge legnagyobb átm. = 70 mm. (VIII. t. 1 sz.) 20 cm. h. tokos lándsahegy, melynek levele csak 6 cm. h. és 2·5 cm. legn. átm. A penge alatti rész négyélű s azon alul a tok hengeressé válik, amely szeggel volt a rúdhoz erősítve. A tok alapátm. = 32 mm. (VIII. t. 2. sz.) Éphegyű, tokjának végén hiányos lándsa; jelenlegi hossza = 15·5 cm., miből a levélre 11 cm. jut. (IX. t. 2 sz.) Mindkét végén csonkult, 14 cm. h. tokos lándsahegy; pengéjének legn. átm. 2·6 cm. (IX. t. 3 sz.) Ezeken kívül még 3 kisebb, köpüs hajító-dárda töredékes példánya van, amelyek egyikében még a fanyélnek vasoxyd által teljesen általjárt és így jól konzervált rostjai is láthatók. Nyílhegyekből (*sagitta*, Rich: 530.) öt példányt találtunk, amelyek mindenikének a nyíl-vesszőbe illesztendő csapja kerek átmetszetű, míg a szűrő rész négyoldalú, hegyes és sima, t. i. szakáll nélküli. A legépebb h. 7 cm., miből 2 a csapra esik. (IX. t. 7. sz.) A most vázolt támadó fegyverekkel szemben csak 2 védő-fegyver került napvilágra, t. i. egy vékony vaspléh lemezekből álló páncélmellénynek (*lorica squamata*, Rich: 364 l.) töredékes 4 pikkely darabja, a melyek fele egymást szélességében fedi. A felül egyenes és alsó végeiken kerek szegélyű lemezek h. = 55 mm., sz. = 30 mm. Felső végük közepén egy-egy kerek, 3 mm. átm. lyuk van, melynél fogva a lorica bőraljzatára voltak felvarrva. (IX. t. 10 sz.) A másik szintén loricából származó drb láncszerkezetű páncélnak egy kis csomóba összerozsdásodott töredéke,

a melynek 1 cm. külső átmérettel bíró kis karikái hengeres vassodronyból készültek. (XII. t. 5 sz.) Hasonló láncszemű *lorica* részletet talált Torma Károly is az alsó-ilosvai táborban. (L. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. III. k. 1864. I-ső füz. pag. 88. rajza XII. t. 10. sz.) Gazdasági eszközökből nevezetes lelet egy ekevas (gyepszin-hántó vagy szántó-vas); ez Richnél (46) az *Aratrum* cikkben „*vomer*“ néven van feltüntetve. Egész h. 32 cm., miből 13 a nyélre esik. Legn. széless. = 13·6 cm. Alakja egyenlőszárú 3 szög; alul lapos, felül gerinc vonul végig rajta. 15 mm. v. nyélének vége fába volt erősítve. (X. t. 2 sz.) Egy másik — földmunkáknál használatos — vaseszköz a kapaélű csákány = *dolabra* (Rich: 227.), melynek kevésbé íves hajlású hossza = 20 cm, élh. 5 cm., élétől a nyéllyukig = 14·6 cm. Ütésre használt foka levert és a 3 cm. hossz-átmérettel bíró nyéllyuk két oldala a nyél megrögzítése végett ki van szélesítve. (X. t. 3 sz.) Érdekes egy rövid konyhakés, Richnél (207.) „*culter*“ néven. A 9·5 cm. rövid és 6 cm. széles penge háta domború, éle egyenes. A 6·4 cm. h. és alul 2·2 cm. átm. köpüben elkorhadt fának rostjait találtam, ami kétségtelenné teszi, hogy fanyele volt. (XI. t. 1 sz.) A VI. t. 2 sz. ábrájában bemutatott bronzfibula típusával azonos vasfibula. A tekericsrugó h. = 27 mm., a hát és a tűtok h. egyenes vonalban mérve 60 mm. (XI. t. 2 sz.) Kulcsokból (*clavis*) (Rich: 160—161.) 5 drb került elő; lapos nyelük végén kör alakú lyukkal bírnak, hogy itten zsinegre köthetők legyenek. Tollszerkezetük a legegyszerűbb fajta. A leghosszabb kulcs = 10 cm. (XI. t. 3—5 sz.) Csatornás élű, u. n. völgyelő vésőkből (Hohlmeissel) négy találtott. A legnagyobb h. 34 cm. Félköríves élétől 13 cm.-nyi része négyoldalú, hegyes, amely fanyélbe volt erősítve. (X. t. 1 sz.) Egy kisebb, élén hiányos, 17 cm. h. ilyen ürvéső felső vége nem fába volt foglalva, hanem egyszerűen kalapács-csal verték vésés alkalmával. (XI. t. 6 sz.) A másik kettő a vésőnek csatornás töredéke. Hengeralakú lyukasztóvas, h. 11 cm. (XI. t. 7 sz.) Római gyaluvas = *runcina*. (Rich: 527.) H. 19·5 cm., élszéless. 4 cm., v. 5 mm. (XII. t. 1 sz.) Ismeretlen rendeltetésű a VII. t. 14 ábrájában feltüntetett

karikás vas, melynek 10·5 cm. h. köpüs nyélrészre farúdra volt ráhúzva. Teljes hossza 17 cm., a köpü nyílásának átm. 2·8 cm., a karika hoszátm. 7·5 cm. A XII. t. 2 ábr. egy 13·5 cm. h. kettős kampójú vastárgy, mely gerendába lehetett erősítve. — Egy 35 mm. h. kicsinyített puzdra alakú vastárgy lejáró fedéllel. (XII. t. 3 sz.)* Előfordultak még ezeken kívül: 1 vaskarika, 1 másik ilyen, mint szíjcsatt (XII. t. 4 sz.) vaskapcsok, szegek különféle nagyságban, vasalakrögök és számos töredék.

Vegyes tárgyak.

Kézi őrlőkőnek *mola trusatilis* vagy *manuaria* alsó, domboru köve a *meta* és a homoru felsőnek (*catillus* Rich: 399.) néhány drb töredéke csicsóhegyi rhyolith-trachytból. Az ép *meta* átm. = 42 cm., vast. = 10 cm. Egyik oldalán 8 cm. h. ferde lyuk van a lisztkifolyás számára. Épületnek ormányi dacituffa-köböl faragott, *pinna* néven ismert oromdiszítése. (XIII. t. 1 sz.) Földomborművü (relief) emberi arc 4 cm. h. égetett agyagból, mely alul lapos és valami téglára volt tapasztva, honnan levállott. Az ábrázatnak minden része igen szépen van kiformalva rajta. (XIV. t. 1 sz.)

Csontból való íróeszköznek (*stylus*, Rich: 585.) két töredéke, melyek egyike 8 cm. h. és a stylusnak párhuzamos egyenesekkel recézett fogóvégét alkotja. (XIV. t. 2 sz.) A másik 4 cm. h. és végén egy gömböcskével van diszítve. (XIV. t. 3 sz.) Az orsónak (*fusus*) égetett agyagból készített, 2·5 cm. magas pereszlene (*verticillus*, Rich: 288.), mely a praehistoricus orsógomboknak utánzata. (XIV. t. 4 sz.) Szaruból való, 14 cm. h. ár, minő az oláhpásztoroknál, mint bocskorlyuktágító nemrégén még általános használatban volt erdélyi vidékeinken. (XIV. t. 5 sz.) Cserépből készült 3 mécsesnek (*lucerna*, Rich: 367.) töredéke. Az egyik terracottából való fenekén a fazekas neve: IODR (?) olvasható. (XIV. t. 6 sz.) Halfarkú vízi sárkány S alakban görbülő farkának 9 cm. h. töredéke fehér márványból, aminek rajza az Ókori Lexiconban (II. k. 1088. l. 840. ábra) *triton*, Richnél (476. l.) *pistris* néven van leírva. (XIV. t. 7 sz.) Vékony

* A képes táblán tévesen lefelé fordítva és fedője elkülönítve látható.

üvegedénynek 4 drb körpárkányos fenékrésze vagy talpa és számos peremtöredéke jött elő, amelyek mind opalizálóknak és az oxydatio folytán igen vékony lemezek válnak le felületükről. (XV. t. 1, 2, 3, 4, 5 sz.) Egy ép kis csontkarika. (XV. t. 6 sz.) Egy 21 mm. átm. gombidomú csontlemezke, egyik felén sima, másikán koncentrikus körökkel diszitett; a rómaiaknál számolóbárcaként (*calculus*, Rich: 92.) szerepelt. (XV. t. 7 sz.) Szarvasagancs rózsatövének kifürészelt 7·5 cm. átm. körszelete közepén 14 mm. átm. lyukkal átfúrva ismeretlen rendeltetésű. (XV. t. 8 sz.) Eltört edények cserepeiből kerekre tördelt, 3·5—5·5 cm. átm. karikák, összesen = 10 drb köztük 2 átfúrva. Céljuk ismeretlen, azt azonban kiemelhetem, hogy őskori telepeinken is elég gyakran megtalálhatók. (XV. t. 9—12 sz.) E csoportba sorolható egy 44 mm. perem vastagságú fehér márványból való kádnak vagy medencének (*labrum*, Rich: 334.) 18 cm.-nyi töredék részlete.

Edények.

Kívül-belül élénk vörvörös színű, *arrezoi* mázas vagy *terra sigillata* tál (*patina*, Rich: 449.) töredéke. A 11 cm. magas edény pereme hengeres, feneke széles körpárkányos, félátmérője 11 cm. Külső oldalán erdőrészletben egy jobb-felé rohanó vadkan képe látható relief kivitelben, amely vadászcenát akként van szimmetriális izléssel elhelyezve a tál oldalán, hogy mind a perem alatt, mind pedig az edénytalp fölött egyformán 2·5 cm. széles szegély marad simán. A jelenetet felül |||| alakú láncz, alól füzér határolja. A magas technikai készültséget bizonyító edénynek analogiáját Rómer Flóris „Műrégészeti Kalauz“-ában találjuk Paksról (Tolna m.) s úgy ez, mint amaz az etruszriai „*Vasa Arretina*“ közé tartozik. (XVI. t. 1 sz.) Vörös festésétől lekopott tányér, (*patera*, Rich: 448.) felálló peremmel és lapos fenékkal. Átm. = 21 cm., mag. = 31 mm. Ezen edényfaj jellemző darabjai minden római telepen fellelhetők. (XVI. t. 2 sz.) Eredetileg vörösre festett, 8 cm. magas kis bögre, melynek füle nem volt. Keskeny pereme felálló, hasa gömbded és feneke talpas. (XVI. t. 3 sz.) Alakra hasonlít ehhez egy másik 8·4 cm. mag., szürke homokos agyagból rosszul égetett kis csupor, melynek 1 füle és keskeny feneke van.

(XVI. t. 4 sz.) Gömbded cserép, perselyalakú, hiányzó peremű és letört fülű 10 cm. mag. bögre homok- és apró kavics-tartalmú szürke cserépből, talpas fenékkal. (XVI. t. 5 sz.) Végül találtattak római edénycserepek szekérszámra, de ezek érdemesebb darabjainak feldolgozását más alkalomra kellett halasztanunk.

Téglák.

A praetorium falaiban ép téglát beépítve sehohsem észleltem s így az itt-ott szórványosan talált téglák más célra szolgálhattak. A téglatöredékek legnagyobb része különben fedélcserép, amelylyel a praetorium épülete kétségtelenül fedve volt. A körfal mentén ásott nyomozó árkokban pedig gyakran bukkantunk járdatéglákra, amelyek a fedélcserepek után a téglák legnagyobb contingensét teszik. Mivel a $16 \times 16 \times 7.5$ vagy $18 \times 18 \times 5$ cm. méretű járdatéglákat nem tekintve teljesen ép téglát nem találtunk oly számban, hogy abból a használt összes téglaidomokat hiánytalanul feltüntetni lehessen, ez alkalommal csak néhány darabnak és a bélyegzetteknek ismertetésére szoritkozom. A XI. sz. szoba Ny.-i falának külső oldala mentén találtuk azt a 15 cm. csonka h., 12 cm. sz., 5 cm. v. téglatöredéket, melynek egyik lapján még a lágy agyagba bekarcolt több betüből álló és rejtélyesen combinált monogrammi látható, de bizonyosan ki nem olvasható. Ábráját l. XIII. t. 2 sz. Tükörképét dr. Finály Gábor idézett cikkében¹⁾ szemlélhetjük. Két ép párkányos fedélcserép (*tegula*, Rich: 608.), méretei: az egyik 47 cm. h. 36.5 cm. sz. és 2.2 v., a másik 47 cm. h., 38 cm. sz. és 3.5 cm. v. Egy ép kupás fedélcserép (*imbrex*, Rich: 320.) méretei: 42 cm. h., 14 cm. sz. a felső és 17 cm. az alsó végén, v. 2 cm. A tegulák 2—2 párkányának befedésére szolgált.

Egy ép lábas téglá 38 cm. h., 30 cm. sz., 3 cm. v. Mind a 4 lába körül 3—3 ujjbarázda övezi. Melegvezető csövekből (*tubi vaporarii vagy furni*) csak egy csonkult példány találtatott; de azért 20 cm. h. ép, külső átm. 10.5 cm., a nyakperem átm. 4.6 cm. A palackidomú cső oldala bordázott. (XVI. t. 6 sz.) A téglák legnevezetesebbjei

¹⁾ Arch. Értesítő. 1906. évfolyam, 38 lap.

a katonai bélyeges téglák, melyből m. e. 60 ép és töredék darabot gyűjtöttünk össze. A $10\cdot2 \times 3\cdot3$ cm. méretű bélyegző lenyomata részint a párkányos, részint a nagyobb téglányidomú téglákon fordul elő s az itt állomásozott **A T P** nevű lovasosztály bélyegén kívül semmi más bélyeg nincsen köztük. (XIII. t. 3 sz.) Lebélyegzett, nem párkányos, három ép téгла méretét adom itten:

H.	43 cm.	42·5 cm.	39 cm.
Sz.	27 „	24 „	29 „
V.	4 „	5 „	4·5 „

Számos, mindenfajta téglán ujjal húzott, egymást ferdén keresztelő egyenesek, hullámvonalak, kutya-, kecske-, csirkeláb, sőt még a római katonai lábbeli (*caliga*, Rich: 93.) talpába vert (*clavata*, Rich: 160.) domborúfejű szegeinek benyomatai is szemlélhetők.

* * *

Végezetül midőn ásatási munkánk eredményeiről egy-beállított jelentésemet Ornstein őrnagy ásatási jelentésének folytatásaként közrebocsátom, van még néhány szavam, amelynek nyilvánításával kötelességet vélek teljesíteni. Mély hála illeti ugyanis első sorban a nagymélt. Vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot, hogy a muzeumok és könyvtárak nagytekintetű országos főfelügyelőségének hathatós ajánlatára segílyt nyújtott az Örmény Muzeum-Egyesületnek, ugy a castellum feltárására, mint egyáltalában működésének sikeres megkezdésére. Köszönet illeti Szamosújvár város tekintetes Tanácsát, hogy a tulajdonában levő területen végzendő ásatásokra engedélyt adni sziveskedett. Hálával tartozom továbbá Ornstein József őrnagy úrnak azért a lekötelező szives jóakaraterért, melylyel ügyünk iránt állandóan érdeklődött, a munka színhelyén napról-napra megjelent, utbaigazitásokkal látott el s egyébként is szakadatlanul támogatott. Hogy a kezdet nagy nehézségeivel küzdő és igen csekély anyagi eszközökkel rendelkező Örmény Muzeum-Egyesület bele mert fogni az egyébként igen költséges ásatásba és azt olyan foganattal folytathatta és majd sikeresen befejezni is reméli, az

nagyrészt a nagymélt. Igazságügyi miniszter úrnak köszönhető, aki a minden közügyben nemesen buzgólkodó Uhlyarik Albin fegyintézeti igazgató felterjesztésére megengedni méltóztatott, hogy fegyencmunkát használjunk e nagyfontosságú tudományos műveletnél.

Nagy köszönettel tartózkodunk Grabowieczky León úrnak, a szamosújvári áll. főgymnásium rajztanárának, aki a X., XIII. és XVI. táblákat az eredeti tárgyak után meglepő természetességgel, remek plasztikával megrajzolta és ezekből valósággal műlapokat alkotott.

Ami pedig a kutatások további folyamatát illeti, az Örmény Muzeum-Egyesületnek az örmény vonatkozású muzeális ügyeken kívül elsőrendű hivatása az itteni castellum teljes feltárása. Az Egyesület mostani munkájával egyik legnagyobb feladatát megkezdette, de hogy be is végezze s így tökéletes alkotást mutasson föl, ehhez nemcsak erős elhatározás, hanem nemes tettvágy, komoly munka és az eddiginél élénkebb működés szükséges. S ha mindezt idővel megvalósítja, az Örmény Muzeum büszkesége leend e munka eredménye, amelynek a tudomány hálája lesz a legméltóbb jutalma.

Apahidán, 1907. március hóban.

DOLGORUKOV HERCEG ADOMÁNYA ÉS AZ ARMENIA ÚJ FELADATAI.*)

Merza Gyula barátom, a hazai örmény ügyek gondos nyilvántartója, aki annyi üdvös örmény eszmét pendített meg és segített megvalósítani, arról értesít, hogy Dolgorukov Argutinszky herceg, a keleti örménység egyik legelőkelőbbje és legkiválóbbja, az olaszországi Salsomaggioreből 250 frankot küldött neki az Armenia első örmény nyelvű mellékletének költségeire.

Ezt a nagylelkű jelentős adományt korszakosnak tekintem a hazai örménység kulturtörékvéseinek újabb tör-

*) Közvetlenül lapzárta előtt kaptuk ez aktuális közleményt, azért e helyen közöljük.

Szerk.

ténetében. Főjelentősége abban áll, hogy a keleti örmény társadalomnak ez a főuri tagja, aki már több ízben kimutatta rokonszenvét örmény jellegű művelődési munkáink és ennek kicsucsorodása, az örmény muzeum iránt, ezzel követésre méltó s bizton követőkre is találó példát adott keleti véreinek abban, hogyan támogassák a gyöngülő hazai örmény elemet szellemi és erkölcsi rekonstruálásában.

De fölötte fontos ezen adomány határozottan kifejezett célja miatt is. Egy régebbi intenciókat segíti megvalósítani, midőn a hazai örménység szellemi evolúciójának új irányából fejlett új feladatokhoz anyagi és erkölcsi eszközöket nyújt.

Az „Armenia“ eddig is dicséretes és üdvös célokat szolgált. Hirdette a hazai örménység példás magyar hazafiságát és az örmény nemzet ősi dicsőségét. Megismertette a hazai örmény elemet a magyar nemzettel és önmagával. Regisztrálta a magyar-örmény élet minden mozzanatát és a külföldi örménység jelen történetének főbb eseményeit.

Ezekhez most újabb feladat járul. Az örmény muzeum céljaira és a vele kapcsolatos koncepciók érdekében szükségünk van a keleti örménység és a nyugoti nagy nemzetek intenzív érdeklődésére. Ezt eddig főképp Govrik tudósításai tartották ébren. Hogy e körökre közvetlenül és rendszeresen hathassunk, olyan nyelven kell hozzájuk szólanunk, amelyet megértenek.

Örmény és francia-német nyelvű mellékletet fogunk tehát időnként az „Armeniá“-hoz adni. Ebben a külföld számára ismertetjük a mi örményeinket és alkotásaikat és rövid kivonatban az „Armenia“ lényeges tartalmát, és propagandát csinálunk új céljainknak. Nyugaton az erdélyi örménység az egyedüli kompakt örmény elem. Ennek szellemi képviselője új érdekes tájszint visz bele az örmény irodalomba.

Erre adott eszközt és ösztönt Dolgorukov herceg. Ezzel nemcsak a magyar örményeket kötelezte őszinte hálára, hanem jelentős szolgálatot tett az egyetemes örménységnek is.

Szamosújvár, 1907. V./28.

Dr. Bermann Antal.

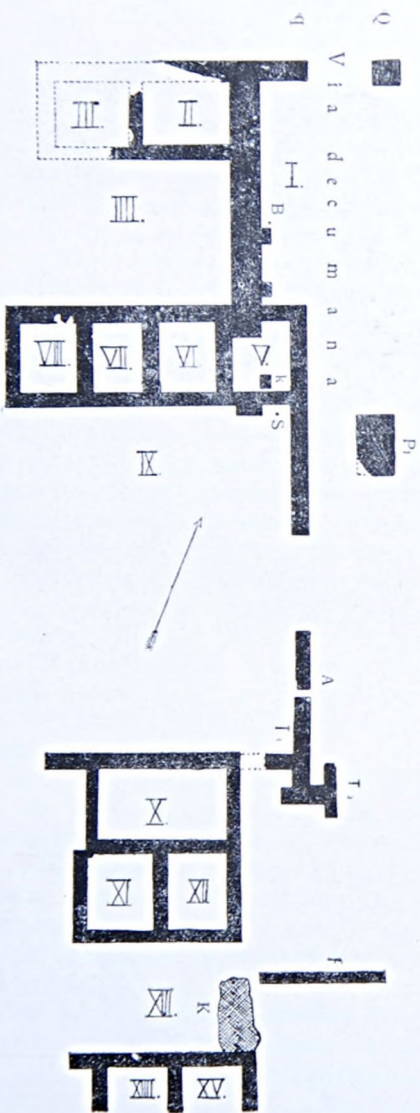

Prætorium Municipium Alipuzia

Stelle: Gross Sack.

S.F. 2

1:400 resp. 5 mm & m.

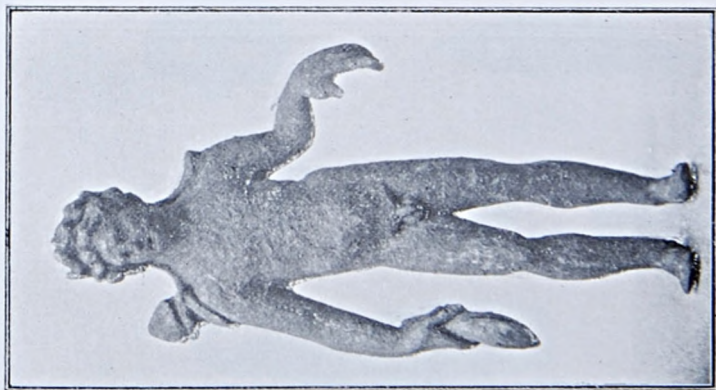
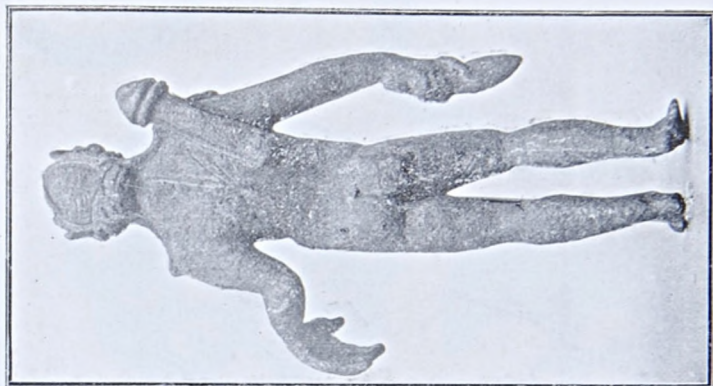
1

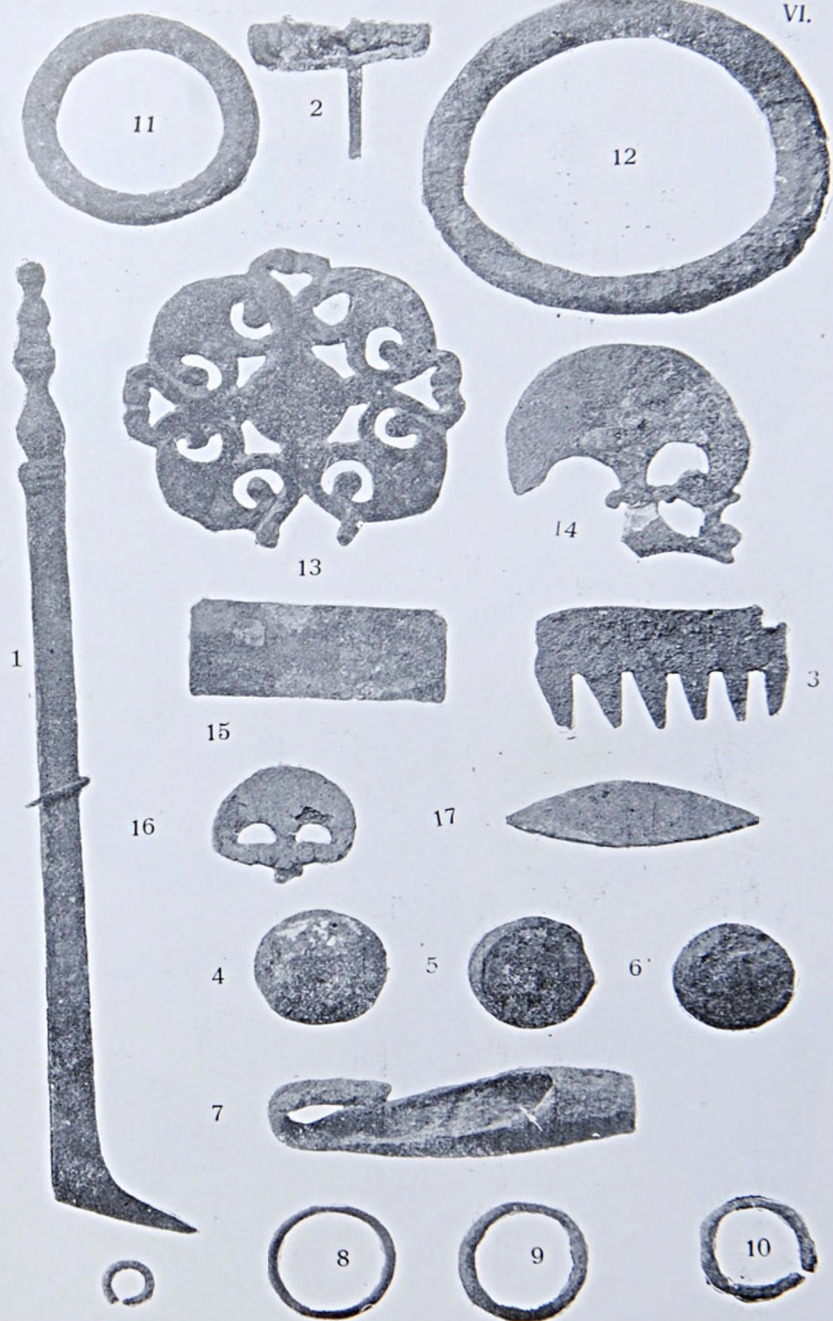
IMP. CAES. DIVI HADRIANI. FILII. DIVI
 TRAIANI & PARTHICI NEPOS. DIVI
 NERVAE & PRONEPOSTI AELII VS
 HADRIANVS ANTONINVS AVG. PIVS
 TRIBVNICIA POTEST. VICOS III. P. P.
 FECIT PER ALAM. IT. PANNONIORVM

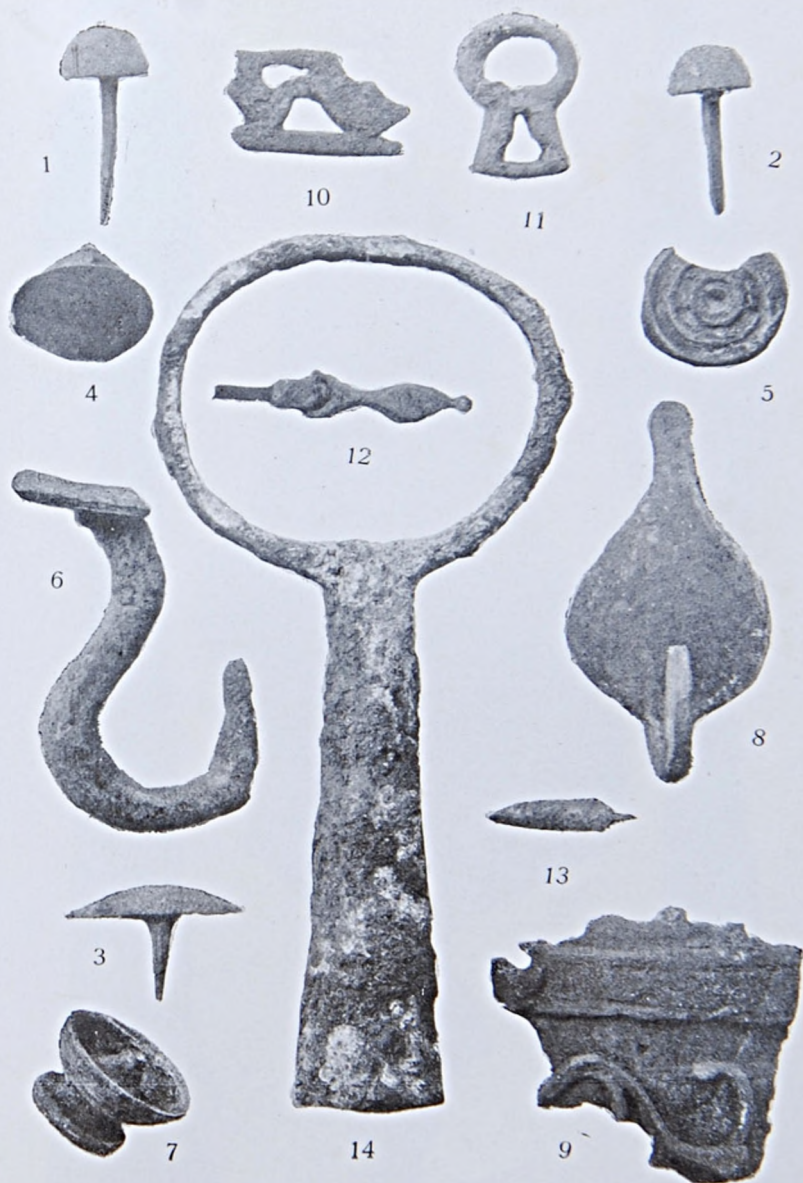
2

1

2

3

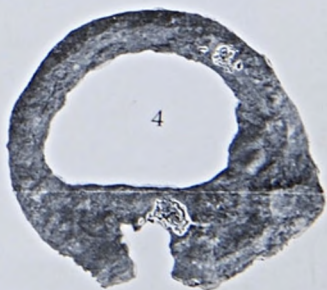
1

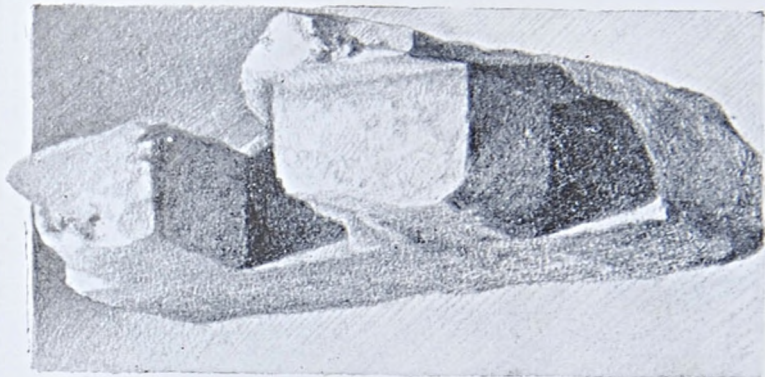
2

3

5

4

Fél n.

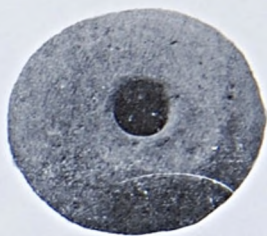
3

Természetes n.

6

4

3

1

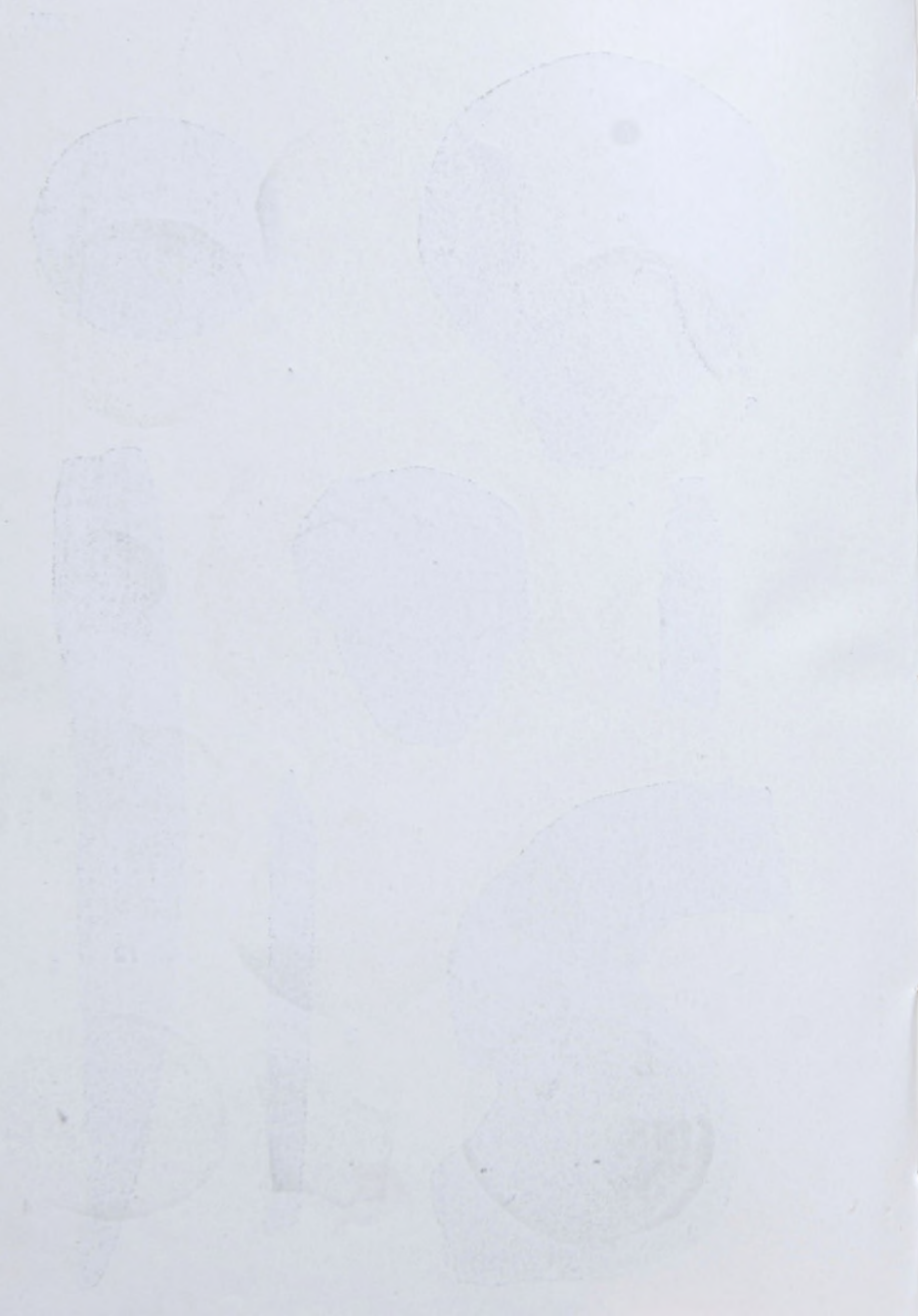
7

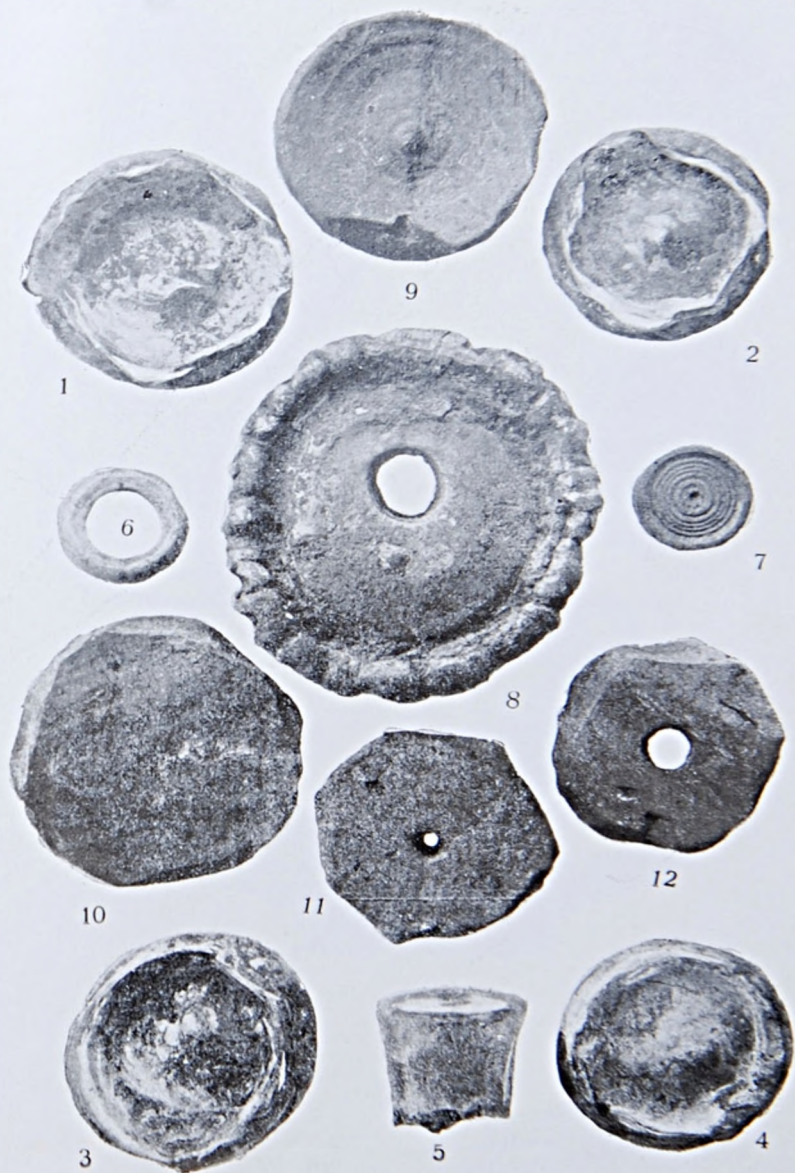

2

5

6

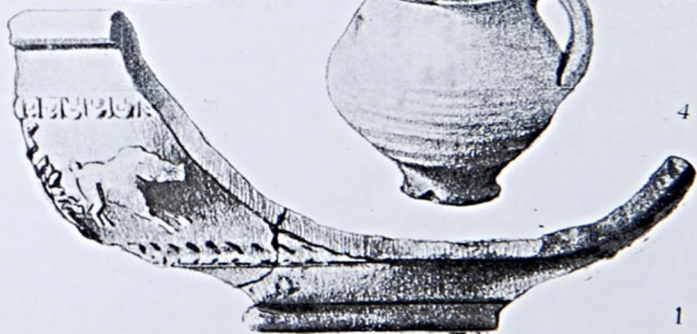
5

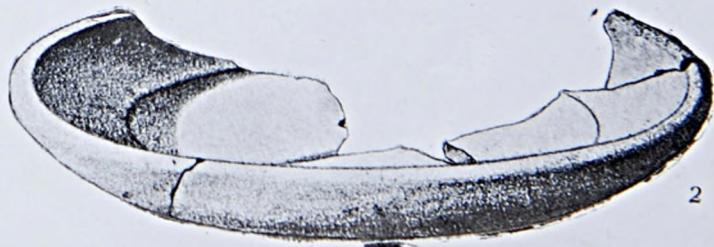
3

4

1

2

TARTALOM.

Az „Örmény Múzeum“ története. (2 képpel.)

A régi Szamosújvár emlékei. — Irta: dr. Bányai Elemér.

Szent Lázár szigetén. — Dr. Papp Gusztávtól.

Szongott Kristóf utolsó művéről.

Részvét-nyilatkozatok és emléksorok Szongott K. halála alkalmából.

Jelentés a szamosújvári római castellum praetoriumának ásatásáról.

(1 szöveg-képpel és 16 táblával) Irta: Orosz Endre.

Dolgorukov herceg adománya és az Armenia új feladatai. — Dr. Herrmann Antaltól.

A borítékon:

A hazai örményekhez (Felhívás.)

Újabb adományok az örmény múzeum számára.

Az Örmény Múzeum-Egyesület pénztárának kimutatása az 1905—1907 évekről.

Szongott Kristóf összes könyveit még életében az örmény múzeumnak ajándékozta. Műveiből több feles példány áll rendelkezésünkre; ezeket a múzeum javára, a Szongott-alap céljára oleső áron áruba bocsátjuk, hogy minél szélesebb körben elterjedjenek és hozzájáruljanak Szongott emlékének megörökítéséhez.

Szamosújvár sz. k. város monográfiája, 1—4 kötet együtt (bolti ára volt 20 kor.) az örmény múzeum-egyesület tagjainak 8 korona, nem tagoknak 10 k. — 1—3 kötet együtt tagoknak 5 k., nem tagoknak 7 k. A negyedik kötet külön nem kapható. — *A magyarhonî örmény családok genealogiája*. Tagoknak 3 k., nem tagoknak 4 k. — *Chorenei Mózes, Nagy-Örményország története*. Tagoknak 1 k., nem tagoknak 2 k. — *A magyarok eredete és őslaka*. (bolti ára 4 k.) Tagoknak 1 k., nem tagoknak 2 k.

Az örmény múzeum felügyelő bizottsága.

